

T.C.

RİZE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİLLER

(Yüksek Lisans Tezi)

SELMAN YEŞİL

RİZE 2012

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİLLER

(Yüksek Lisans Tezi)

SELMAN YEŞİL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. R. RESUL SEVİNÇ

RİZE 2012

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİLLER

(Yüksek Lisans Tezi)

SELMAN YEŞİL

Tez danışmanı

Yrd. Doç. Dr. R. RESUL SEVİNÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

Başkan : Yrd. Doç. Dr. R. Resul SEVİNÇ

Üye : Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI

Üye : Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN

Enstitü Müdürü

Onay Tarihi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	3
KISALTMALAR	5

GİRİŞ

0.1. ARAPÇADA KELİME ve ÇEŞİTLERİ.....	7
0.2. ARAPÇADA FİİLİN ÖZELLİKLERİ ve ÇEŞİTLERİ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAPÇADA LÂZİM VE MÜTE'ADDÎ FİİL

1.1. LÂZİM FİİL.....	20
1.1.1. Tanımı	21
1.1.2. Özellikleri.....	21
1.1.3. Çeşitleri	22
1.1.3.1. Sürekli Lâzım Olan Fiiller	23
1.1.3.2. Bazen Lâzım Bazen Müte'addî Olan Fiiller.....	23
1.1.4. Lâzım Fiilin Kalıpları	25
1.1.4.1. Mücerred Kalıpları	25
1.1.4.2. Mezîd Kalıpları.....	26
1.1.4.2.1. Dört Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar	26
1.1.4.2.2. Beş Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar	27
1.1.4.2.3. Altı Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar	30
1.2. MÜTE'ADDÎ FİİL.....	32
1.2.1. Tanımı	32
1.2.2. Özellikleri.....	32
1.2.3. Çeşitleri	33
1.2.3.1. Bir Mef'ûl Alan Fiiller	33
1.2.3.2. İki Mef'ûl Alan Fiiller	35
1.2.3.2.1. Mef'ûlleri Aslında Mubteda-haber Olan Fiiller.....	35
1.2.3.2.2. Mef'ûlleri Aslında Mubteda-haber Olmayan Fiiller.....	37
1.2.3.3. Üç Mef'ûl Alan Fiiller	41
1.2.4. Müte'addî Fiilin Kalıpları	42

1.2.4.1. Mücerred Fiil Kalıpları	43
1.2.4.2. Mezîd Fiil Kalıpları	43
1.2.4.2.1. Dört Harfli Müte’addî Mezîd Kalıplar.....	44
1.2.4.2.2. Beş Harfli Müte’addî Mezîd Kalıplar	47
1.2.4.2.3. Altı Harfli Müte’addî Mezîd Kalıplar.....	48
1.3. LÂZİM ve MÜTE’ADDÎ FİİLLERİN ORTAK NOKTALARI	49
1.3.1. Fâili Ref’ Etme	49
1.3.2. Mef’ûlün bih Dışındaki Mef’ûlleri Nasb Etme	49

İKİNCİ BÖLÜM

LÂZİM ve MÜTE’ADDÎ FİİLİ BİRBİRİNE ÇEVİRME YOLLARI

2.1. LÂZİM FİİLİ MÜTE’ADDÎ FİİLE DÖNÜŞTÜRME YOLLARI.....	50
2.1.1. Nakil	51
2.2.2. Harf-i Cerin Eklenmesi	53
2.2.3. Harf-i Cerin Hazfî	54
2.2.4. Tazmîn.....	55
2.2. MÜTE’ADDÎ FİİLİ LÂZİMA DÖNÜŞTÜRME YOLLARI.....	57
2.2.1. Nakil	57
2.2.2. Takdîm ve Te’hîr.....	58
2.2.3. Tazmîn.....	59
SONUÇ	60
KAYNAKLAR	61
ÖZET	66
ABSTRACT.....	67

ÖN SÖZ

İnsanlar arası iletişimin dil, yazı, işaret vb. bir takım yolları vardır. Bu yollar arasında şüphesiz tabîî ve yaygın olması açısından dilin ayrı bir yeri ve önemi vardır. İnsanoğlu dil ile kendini ifade eder ve hemcinsleri ile iletişim kurar. İşte bu yüzden eskiden beri dil ve dil kuralları araştırılmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu gelişim bütün dillerde aynı seviyede olmamıştır. Bazı diller birtakım nedenlerle, diğer dillere göre daha çok gelişmiştir. Bu diller arasında Arap dili, İslam dininin temel kitabı olan ve korunma hususu ilahî kudret tarafından üstlenilen Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması açısından en çok araştırılan dil olarak dikkat çekmektedir. Asırlardır tüm İslam âleminde ve Türk coğrafyasında da Arap diline dair eserler verilmiş ve verilmeye devam etmektedir.

Çalışmamızda son ilahî vahyin insanlara ulaşmasına vasita olan Arapçada kelimenin üç kısmından biri olan fiili, mef'ûl alıp almama yönüyle ele aldık. Konuyu işlerken Arap gramerinde yazılmış en eski eserlerden başlayarak her ekolden ve her asırda yazılmış klasik kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Ayrıca birçok baskıları bulunan sözlükleri kullanırken kullandığımız baskının okuyucu tarafından elde edilememesi ihtimalini göz önüne alarak, kelimenin maddesini de vermeyi uygun gördük.

Başlıklandırma ve içindekiler tablosunu oluşturmada rakam sistemini kullandık. Kaynakçayı oluştururken yazarın yaşadığı dönemi göstermesi açısından faydalı olacağı düşüncesine binâen vefat tarihlerini hicri ve miladi olarak verdik.

Bu çalışmadaki amacımız, asırlardır üzerinde uzmanları tarafından eserler yazılmış, en ince ayrıntısına kadar kuralları konulmuş bir dile, yeni kural bulmak veya keşfedilmemiş bir konuyu ortaya çıkarmak değildir. Asıl amacımız, eserlerde dağınık olarak bulunan konuya dair önemli bilgi ve detayları bir araya toplayarak, konuyu bütünlük içerisinde sunmaktır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, fiilin genel anlamda Arap dilindeki yeri ve fiillerin çeşitleri anlatılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde müte'addî ve lâzım fiilin tanımı ve çeşitleri, ikinci bölümde ise müte'addî ve lâzım fiillerin birbirine dönüştürülme konusu ele alınmıştır

Tezimin başlangıcından sonuna kadar bilgi ve deneyimleriyle bana kılavuzluk eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. R. Resul SEVİNÇ'e, önemli katkılarından dolayı hocam Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI'ya ve hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Turan'a, son olarak da tezime katkı sağlayan, dua ve iyi dilekleriyle beni yüreklendiren tüm dostlara şükranlarımı sunarım.

Selman YEŞİL
BİNGÖL-2012

KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser
agm.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
ay.	: Aynı yer
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: baskı
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazret-i
M.	: Milâdî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Thk.	: tahkîk
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
ys.	: Basım, yayın yeri yok
yy.	: Yazar yok
v.dğr.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Mütekellim ve muhatap arasındaki iletişimi sağlayan kelimelerden oluşur. Arapçada kelimeler, “muhâtaba ifade açısından kendisiyle yetinilecek tam bir anlam ifade eden cümle” olarak tarif edilir¹. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kelimeler/cümlelerin oluşabilmesi için sadece kelimelerin yan yana gelmesi yeterli değildir. Bilakis aynı anda bu kelimelerin muhâtabı bilgilendirmesi ve zihninde bir hüküm/yargı oluşturması gerekir. Bu şartların gerçekleşmesi için de, cümlelerin temel öğeleri olan müsned/müsnedün ileyh denilen özne ve yüklem bulunması gereklidir. Bunların dışında anlama zenginlik katmak amacı ile mef'ûl, hâl ve temyiz gibi tamamlayıcı öğeler de kullanılabilir.

Cümlelerin oluşması cümledeki kelimelerin azlık ve çokluğuna bağlı değildir. Bazen müsned-müsnedün ileyh olmadığından dolayı üç dört kelime bile cümle olamazken, bazen müsned ve müsnedün ileyh'i bulanan tek harf bile cümle sayılabilmektedir. Meselâ, “فِ سۆزүнۈ yerine getir” cümlesinde geçen فِ kelimesine وفى يَفِي fiilinden emir sîgası olarak bakıldığında tek harf olmasına rağmen gizli fail zamiri ile beraber cümle olur. Ancak “إِنَّ زَيْدًا وَ خَالِدًا...” *Muhakkak Zeyd ve Halit...*” cümlesinde müsned (yüklem) eksik olduğundan dolayı muhâtaba tam bir anlam ifade edememektedir. Bundan dolayı da cümle olmamıştır.

Cümle, kelimenin harf dışındaki diğer temel öğeleri olan isim+isim ve isim+fiilden oluşturulur². Cümle, oluşturulduğu isim ve fiilin sıralamasına bağlı olarak, isim cümlesi ya da fiil cümlesi diye isimlendirilir. Eğer cümlede isim hakikaten veya hükmen başta gelirse ‘isim cümlesi’, fiil başta ise, ‘fiil cümlesi’ olur³. Meselâ, “الطالِبُ دَخَلَ الصَّفَّ. Öğrenci sınıfa girdi.” cümlesi isim cümlesi, “دَخَلَ الطالِبُ الصَّفَّ. Öğrenci sınıfa girdi.” cümlesi ise fiil cümlesidir.

---

¹ ‘Alî b. Muhammed, eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, İstanbul 1909, s. 59. Mustafâ el-Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, nşr. Şerîf el-Ensârî, Beyrut 1966, I. 14; Bazı gramer âlimleri tarafından cümle ile kelimeler arasında her ne kadar cümlelerin daha genel bir anlam ifade ettiği gerekçesi ile fark olduğu söylenmiş ise de biz günümüz kullanımına uygun olarak cümle ile kelime aynı manâda kullanacağız. Cümle ile kelimeler arasındaki fark için bk. el-Curcânî, *ae.*, s. 25; Muhammed ‘Alî b. ‘Alî et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn*, İstanbul 1984, I. 39,40.

² ‘Abdurrahmân b. Ahmed, el-Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, İstanbul 1882, s. 11.

³ Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh İbn Hişâm, el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârib*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Kahire ts., II. 376.

Cümleyi oluşturan müsned-müsnedün ileyh dışındaki diğer kelimelerin o cümlede bulunması, cümlede fiil veya fiil manâsı taşıyan bir âmilin bulunmasına bağlıdır. Meselâ cümlede mef'ûlün bih'in olabilmesi, cümlede müte'addî bir fiilin bulunmasına bağlıdır. Aynı şekilde zarflar, durum bildiren hal ve diğer mef'ûl çeşitlerinin de kullanılabilmesi, cümlede fiilin veya fiil manâsını taşıyan bir ismin bulunmasına bağlıdır.

Arapça cümlelerin tanımı, çeşitleri ve ana öğeleri ile ilgili bu kısa bilgilerden sonra cümleyi oluşturan “kelime”nin târifi ve kısımları üzerinde durulacaktır.

0.1. ARAPÇADA KELİME ve ÇEŞİTLERİ

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de cümleyi oluşturan temel unsur “kelime”dir. Kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır⁴. Konumuzun esasını teşkil eden fiil, kelimenin üç türünden biridir. Bundan dolayı öncelikle kelimenin sözlük ve terim anlamlarının bilinmesi gerekir.

“Kelime” sözlükte “*etkileme ve yaralama*” anlamına gelen كَلِمٌ masdarından türemiştir⁵. Ağızdan çıkan sesler de anlam itibarı ile kişileri olumlu ya da olumsuz etkilediğinden dolayı kelime diye isimlendirilmiştir⁶. Terim olarak ‘kelime’nin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

1. *Kelime, harflerden oluşan ve belli bir anlam ifade eden lafızdır*⁷.

2. *Kelime, başlı başına bir anlamı olan ve söz içinde anlama yardım eden bir veya birkaç heceden ibaret olan ses topluluğudur*⁸.

3. *Kelime, manâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur*⁹. Bu tanımların tümünde ‘kelime’nin anlam ifade etme yönü vurgulanmıştır.

⁴ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *es-Sâhibî fî fihri'l-lugati'l-'arabiyyeti ve mesâlihâ*, Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut 1993, s. 82; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 31; 'Abdulkerîm Muhammed el-Es'ad, *el-Hâşiyetu'l-'asriyye 'alâ Şuzûruz-zeheb*, Daruşşevâf, Beyrut 1995, I, 29.

⁵ Ebû Nâsr, İsmâ'il b. Hammâd, el-Cevherî, *Tâcul-luga ve sihâhu'l-'arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, II, 1491 كَلِمٌ maddesi.

⁶ Muhammed b. Hasan, Radiyyuddîn, el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, İstanbul 1892, I, 1; Muhammed b. 'Abdirrahîm, el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, İstanbul 1970, s. 2.

⁷ İbn Hişâm, el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, ys., ts., s. 2; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Kâmûsu'l-mustalahâti'l-luğaviyye ve'l-edebiyye*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1987, s. 328.

⁸ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, II, 1264.

Arapçada kelime bazen cümle (söz) manâsında da kullanılır¹⁰. Örnek olarak şu ayet-i kerîme gösterilebilir.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا.

Ta ki onlardan birine ölüm geldiği vakit der ki: “Rabbim, dünyada hayatında hayırlı işler yapabilmem için beni tekrar dünyaya gönder”. Hayır, bu dilek onun dilediği ve söylediği bir sözdür¹¹. Zira yüce Allah kâfirlerin “Rabbim dünya hayatında hayırlı işler yapabilmem için beni tekrar gönder” cümlesini kelime olarak nitelemiştir. Cümlenin kelime olarak isimlendirilmesi, bir bütünün kendisini oluşturan parçaların ismi ile isimlendirilmesi kaidesine dayandırılır¹². Zira cümle de kelimelerden oluşmaktadır.

Asıl konumuz olan fiili, çeşitli yönleri ile ele almadan önce kelimenin diğer türleri olan isim ve harfe de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Arapça gramer eserlerinde kelime türleri geleneksel olarak mertebe sırasına göre isim, fiil ve harf şeklinde sıralanmaktadır. Çalışmamızda konuya geçişte kopukluğa yer vermemek için sıralama isim, harf ve fiil şeklinde yapılmıştır.

a. İsim

“İsim” terim olarak şöyle tanımlanır. *İsim, zamanla ilgisi olmaksızın kendi başına bir manâ ifade eden kelimedir¹³*. Meselâ, ağaç, deniz, köprü, kalem, ilim, Ali, vb. kelimeler birer isimdir.

Varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan Ali, Ayşe, İstanbul vb. isimlere “*has isim*”, varlıkları cins olarak karşılayan ağaç, su vb. isimlere de “*ortak isim/cins isim*” denir¹⁴.

İsim, fiil ve harfin aksine, yargıyı üzerine alıp müsnedün ileyh (*mahkûmun aleyh*) olarak kullanılabilirdiği gibi, yargıyı oluşturup müsned (*mahkûmun bih*)

⁹ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999, s. 95.

¹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri’z-zeheb*, nşr. İmîl Bedî’, Ya’kûb, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 30; el-Es’ad, *el-Hâşiyetu’l-‘asriyye*, I, 22.

¹¹ el- Mu’minûn, 23/99-100.

¹² Ebû ‘Abdillâh Bedruddîn Muhammed, İbnu’n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, ts. s. 22.

¹³ Cemâluddîn Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Omer, İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, İstanbul ts, s. 3; el-Galâyînî, *Câmi’u’d-durûs*, I, 29.

¹⁴ Ergin, *Türk Dilbilgisi*, s. 218; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, s. 167.

olarak da kullanılabilir¹⁵. İsmi başlıca alameti el takısı, nidâ harfleri, tenvîn ve harf-i cer alabilmesidir¹⁶. Örneğin, “يا طَالِبُ إِذْهَبْ إِلَى السُّوقِ وَاشْتَرِ قَلَمًا.” “Öğrenci, çarşıya git ve bir kalem al!” cümlesinde nida harfi, cer harfi, el takısı ve tenvîn bulunmaktadır.

b. Harf

“Harf” terim olarak şöyle tarif edilir: *Harf, kendi başına anlamı olmayan, ancak isim ve fiille kullanıldığında anlam kazanan kelimedir*¹⁷. Harfler de kendi aralarında üç kısma ayrılır¹⁸:

1. *Sadece isimde kullanılan harfler.* Bunlar cer harfleri, fiile benzeyen اَنَّ, اِنَّ vb. harflerdir. Bu harfler dâhil oldukları kelimenin isim olduğunu gösterirler. Mesela, “Muhakkak Halit اِنَّ خَالِدًا مُجْتَهِدٌ. Sınavda başarılı oldum. نَجَحْتُ فِي الْإِمْتِحَانِ.” “Allah’ın bol rızık veren olduğunu bildim.” عَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ رَزَّاقٌ. çalışmandır. اِنَّ خَالِدًا, الْإِمْتِحَانِ ve اِنَّ harflerinin dâhil olduğu اِنَّ ve فِي cümlelerinde görüldüğü gibi اِنَّ ve فِي harflerinin dâhil olduğu اِنَّ ve فِي kelimeleri birer isimdir.

2. *Sadece fiillerde kullanılan harfler.* Bunlar da fiili nasb ve cezm eden edatlardır. Örneğin,

لَنْ أَكْفُرَ قَطُّ. *Hiçbir zaman inkâr etmeyeceğim.*

لَمْ يَفْسُدْ أَحْمَدُ فِي الْإِمْتِحَانِ. *Ahmet sınavda başarısız olmadı.*

Bu örneklerde de لَنْ ve لَمْ edatlarının dâhil olduğu “يَفْسُدُ” ve “أَكْفُرُ” kelimeleri birer fiildirler. Cezm ve nasb edatlarıyla meczûm ve mansûb olmuşlardır.

3. *Hem isimlerde hem de fiillerde kullanılan harfler.* Bu kısma örnek olarak atıf ve istifhâm harfleri gösterilebilir¹⁹.

أَلِيٌّ جَاءَ عَلَيَّ ثُمَّ ذَهَبَ. *Ali geldi sonra da gitti.* أَحْمَدُ جَاءَ أَحْمَدُ وَخَالِدٌ. *Ahmet ve Halit geldi.*

أَقْرَأْتَ دَرَسَكَ؟ *Dersini okudun mu?* أَعِنْدَكَ الْقَلَمُ؟ *Kalem sende mi?*

Örneklere görüldüğü gibi atıf ve istifham harfleri birinci cümlede isimle, ikinci cümlede ise fiille kullanılmıştır.

¹⁵ Bilgegil, *ae.*, s. 167.

¹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, s. 34.

¹⁷ Radiyyuddîn, *Şerhu 'l-Kâfiye*, II, 319; İmîl Bedî', *Kâmûsu 'l-mustalahât*, s. 299.

¹⁸ İbn Hişâm, *ae.*, s. 43.

¹⁹ el-Galâyînî, *Câmi 'u 'd-durûs*, I, 12.

c. Fiil

“Fiil” terim olarak tarifi şöyledir: *Fiil, kendi başına bir anlamı olup mâzî, müzâri ve hal ile irtibatı olan kelimedir*²⁰.

إِسْتَمَعْتُ لِلْأُسْتَاذِ فِي الدَّرْسِ. *Hocayı derste dinledim.*

Fiil çekimli halde zaman, eylem ve şahıs olmak üzere üç anlam ifade eder²¹.

Buna göre yukarıdaki cümleyi şu şekilde açmak mümkündür.

1. Eylem: *Dinlemek.*
2. Kişi: i-m, *ben* dinleyen.
3. Zaman: *Dinledim.* di’li geçmiş zaman.

Fiil kendi başına bir anlam ifade ettiğinden dolayı, yargı oluşturarak mahkûmun bih olabilir. Ancak kendi başına bir anlam ifade edebilmekle birlikte yargıyı üzerine alarak mahkûmun aleyh olamamaktadır²².

0.2. ARAPÇADA FİİLİN ÖZELLİKLERİ ve ÇEŞİTLERİ

Kelimenin kısımları içerisinde değişime ve gelişime en uygun olan fiildir. Anlamı bilinen bir kök fiil, başlıca kalıplara sokulmak suretiyle yeni anlamlar elde edilebilir. Ayrıca fiil isim ve harften farklı olarak hem âmil hem mâ’ mül olabilir. Meselâ, *إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ.* “*Size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız, küçük hatalarınızı affederiz*²³.” ayetindeki “تَجْتَنِبُوا” fiili, şart edatı olan “إِنْ” harfine mâ’ mül olup meczum olmuş, diğer taraftan da âmil olup “كَبَائِرَ” kelimesini mef’ûl olarak nasb etmiştir. İsim ise fiilin anlamını yüklediği ism-i fâil vb. hariç tutulduğunda sadece mâ’ mül olabilmektedir. Meselâ, *إِنَّ زَيْدًا أَخُوكَ.* “*Muhakkak ki Zeyd kardeşindir.*” cümlesinde görüldüğü gibi isim olan زَيْدًا أَخُوكَ kelimeleri harf olan إِنَّ’ye isim ve haber olarak mâ’ mül olmuştur. Harf ise sadece âmil olabilir. Hiçbir şekilde mâ’ mül olma özelliği yoktur²⁴. Fiilin birçok alameti vardır²⁵. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

²⁰ İmîl Bedî’, ‘Kâmûsu’l-mustalahât, s. 297.

²¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 281.

²² el -Meylânî, *Şerhu’l-Muğnî*, s. 5; Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 166.

²³ en-Nisâ’, 4/31.

²⁴ Cemâluddîn Muhammed b. ‘Abdillâh İbn Mâlik, *el-Elfiyye fi’n-nahv ve’s-sarf*, nşr. Es’ad Mahmûd Sa’îd, Cidde ts., s. 3.

a) Sonuna fâil olan harekeli zamîrin bitiřmesi

Fiilin sonuna birinci tekil şahıs olan mütেকellim, ikinci şahıs olan muzekker muhatap ve muennes muhâtaba olmak üzere üç tür zamîr bitişir. Bu zamîr mütেকellim için kullanıldığında dammeli, muhatap erkekler için fethalı, muennesler için ise kesreli olur. Bu zamîrin öncesindeki harf sakin olur. Meselâ, أَكَلْتُ الثُّفَّاحَ. *Elmayı yedim.* أَكَلْتَ الثُّفَّاحَ. *Elmayı yedin.* أَكَلْتَ الثُّفَّاحَ. *Elmayı sen yedin.* Görüldüğü gibi bu üç örnekte de أَكَلْتُ fâil olarak kullanılmıştır.

b) Sonuna sakin te'nîs tâ'sının bitişmesi

Fiilin alametlerinin ikincisi açık yazılan, üzerinde durulması halinde değişmeyen te'nîs tâ'(ت)sinin bitişmesidir. “فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْثِيًا عَلَى اسْتِحْيَاءٍ. *Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi*²⁶.” ayetindeki جَاءَتْ fiili te'nîs tâ'sını almıştır.

c) Sonuna yâ zamîrinin bitiřmesi

Fiilin üçüncü alameti ise yâ(ي) zamîrinin bitişmesidir. Bu zamîr, muzâri ve emir sîgalarının muennes muhâtabalarına bitişir. Meselâ,

يَا طَالِبَةُ اجْتُودِي! *Kız öğrenci, çalış!*

d) Sonuna te'kîd nûnlarının bitişmesi

Fiilin dördüncü alameti de anlam pekişmesi ifade eden te'kîd nûnlarının ona bitişmesidir. Te'kîd ifade eden bu nûnlar sadece talep bildiren emir sîgalarına ve gelecek zaman ifade muzâri fiillere dâhil olur²⁷. Meselâ, اجْتُودِي يَا طَالِبُ *Öğrenci, çok çalış!* يَمِينٌ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ. *Yemin olsun ki cehennemi dolduracağım*²⁸.

e) Başına te'kîd ifade eden “قَدْ” harfinin gelmesi

Fiilin başına te'kîd ifade eden قَدْ harfi gelir. Ancak bazen قَدْ harfinin başına lâm (ل) harfi de dâhil olmaktadır. Meselâ, لَقَدْ رَجَعَ الْأَمِيرُ. *Kesinlikle âmir gelmiştir.*

²⁵ Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân b. Muhammed, el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, nşr. Fahr Sâlih Kudâre, Beyrut 1995, s. 35; el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, s. 71; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 38; 'Abdulğânî, ed-Dakr, *Mu'cemu'n-nahv*, İstanbul ts., s. 266.

²⁶ el-Kasas, 28/25.

²⁷ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 81; el-Meylânî, *ae.*, s. 117.

²⁸ el-A'râf, 7/18.

Bu saydığımız alâmetler, dâhil oldukları kelimenin fiil olduğunu gösterir²⁹. Ancak hepsinin bir arada bulunması şart değildir. Bazen bir kelimedede iki veya daha fazla alâmet bulunurken bazen sadece bir alâmet bulunabilir.

Fiil ifade ettiği zaman, harf sayısı, çekim, mef'ûl vb. açılardan tasnif edilmektedir³⁰. Bu hususları bir tabloda şu şekilde göstermek mümkündür:

1	Harf Sayısına Göre Fiil	Sülâsî	Rubâî
2	Harflerin Asıl Olup Olmasına Göre fiil	Mücerred	Mezîd
3	Harflerin Cinsine göre Fiil	Sahih	İlletli
4	İfade Ettiği Zamana göre fiil	Mâzi	Muzârî
5	Çekimli Olup Olmamasına Göre Fiil	Mutasarrıf	Gayr-ı mutasarrıf
6	Fâilin Belli Olup Olmamasına göre Fiil	Ma'lûm	Meçhûl
7	Mef'ûl Alıp Almamasına Göre Fiil	Lâzım	Müte'addî

Tablo- 1: Çeşitli Açılardan Fiil

a. Harf Sayısına Göre Fiil

Fiil, mücerred olarak taşıdığı harf sayısına bağlı olarak, sülâsî ve rubâî olmak üzere iki kısma ayrılır³¹. Kökü itibari ile üç harf taşıyan fiiller sülâsî, dört harf taşıyan fiiller ise rubâî diye isimlendirilir. Bunlara örnek olarak aşağıdaki cümleleri ele alalım.

نَصَرَ الْعَنِيَّ الْفَقِيرَ. *Zengin fakire yardım etti.*

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا. *Yer sarsıntısıyla sarsıldığı zaman*³².

Birinci cümledeki نَصَرَ fiili sülâsî fiile örnektir. İkinci cümledeki زُلْزَلَ fiili rubâî fiile örnektir. Fiilin kökünden olmayıp sonradan eklenen harfler, fiili sülâsî olmaktan çıkarmaz. Meselâ, “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ.” *Muhakkak biz sana kevseri verdik*³³.” cümlesindeki “أَعْطَى” fiili dört harfli olmasına rağmen baştaki hemze zâid olduğundan dolayı fiil, sülâsî fiil olmaktan çıkmamıştır.

²⁹ el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, s. 71.

³⁰ Fiilin kısımları hakkında genel bilgi için bk. Muhammed Sâlim Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ'*, Dâru'l-Kitabi'l-'Arabîyyi, Beyrut 1987, ss. 61-227.

³¹ Radiyyuddîn, *Şerhu'ş-Şâfiye*, nşr. Muhammed Muhyiddîn v.dğr., Beyrut 1982, I, 7; et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 13.

³² ez-Zilzâl, 99/1.

³³ el-Kevser, 108/1.

Arap dilinde fiiller, isim ve harfin aksine mücerred olarak en az üç, en fazla dört harfli olabilmektedir. Hâlbuki isimler üç harften az olmazken dört harften daha fazla olabilmektedir³⁴. Meselâ, “جَبْرَائِيلَ، فَرَزْدَقَ” vb. isimler dört harften fazladır. Kelimenin bir türü olan harf ise istifham edatı olan ا (hemze) gibi tek harf olabildiği gibi, istidrak harfi olan لَكِنَّ (lakinne) gibi beş harfli de olabilmektedir.

Fiilin üç harften daha az olmamasının nedeni, fiilde kalb, hazif vb. işlemlerin bulunmasıdır. Bazen yapılan i'lâl sonucu fiilden iki harf düşmektedir. Meselâ, “يَقِي-وَقِي” fiilinden emir sîgası yapılacağı zaman kelimenin sadece aynu'l-fiili olan orta harfi kalarak fiil “ق.ق. koru.” şekline dönüşür. Dolayısıyla fiil iki harf üzerine inşa edilirse, kelime bu tür işlemleri kabul edemeyecektir³⁵.

Fiil kök olarak dört harften daha fazla olmamasının sebebi ise fiile değişik anlamlar kazanması için yapılacak ziyadelerle kelimenin akıcılığının bozulmasına engel olmaktır. Meselâ, “خَرَجَ” fiiline talep veya müte'addîlik manâlarını kazanması için (است) harfleri eklendiğinde kelime اسْتَخْرَجَ olur. Ayrıca bazen “اسْتَخْرَجْتُمُوهُمْ” *Siz onları çıkardınız.*” cümlesinde olduğu gibi fâil ve mef'ûl bitişik zamîr olarak gelerek telaffuzda zorluğa sebep olur³⁶. İşte bu yüzden mümkün oldukça kelime harf çokluğundan uzak durulmuş, kelimeye harf sayısı eklemelerle beraber altı harfi geçmeyecek şekilde ziyade yapılmıştır³⁷.

b. Harflerin Asıl Olup Olmamasına Göre Fiil

Arapçadaki fiiller kök harflerinde ek harflerin bulunup bulunmamasına bağlı olarak mücerred-yalın ve mezîd-eklemeli olmak üzere iki kısma ayrılır³⁸. Kök olarak kullanılan fiillere mücerred fiil denir. Meselâ, نصرَ، ذهبَ، جاءَ vb. Köklerine ek yapılan fiillere de mezîd fiil denir. Meselâ، اسْتَخْرَجَ، اجْتَمَعَ، أَكْرَمَ vb. Sulasî fiillerin mücerred kalıpları altı, rubâî fiillerin mücerred kalıpları ise bir tanedir³⁹.

³⁴ Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min, İbn 'Usfûr, el-İşbîlî, *el-Mumti'u'l-kebîr fi't-tasrîf*, nşr. Fahrüddîn Kabâve, Beyrut 1996, s. 51; Radiyyuddîn, *Şerhu 'ş-Şâfiye*, I, 9.

³⁵ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 13; Radiyyuddîn, *ae.*, ay.

³⁶ 'Udayme, Muhammed 'Abdulhâlik, *el-Muğni fi tasrîfi'l-ef'âl*, Kahire 1955, s. 112.

³⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Harûf el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z Zeccâcî*, thk. Selvâ Muhammed Ömer 'Arab, Mekke 1998, s. 436.

³⁸ Ahmed b. Muhammed, el-Hamelâvî, *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*, 12. bs. Beyrut 1957, s. 29.

³⁹ Sa'id b. Muhammed b. Ahmet el-Afğânî, *el-Mûcez fi kavâ'idi'l-'Arabîyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2003, s. 32.

Fiilde harf ziyade edilmesinin amacı fiile yeni anlam kazandırmaktır. Ancak bunun da kuralları vardır. Fiile ziyade yapmak ve hangi harflerin ziyade edileceği ve nereye ekleneceği hususu semâidir. Bu hususta kıyasa yer yoktur. Ancak harf ziyadesi eğer tad'îf ve ilhâk⁴⁰ yolu ile yapılacaksa bu harf alfabenin herhangi bir harfi olabilir⁴¹. Tad'îf ve ilhâk haricinde fiile eklenebilecek harfler sadece *أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ* cümlesindeki harflerdir⁴².

c. Harflerin Cinsine Göre Fiil

Arap alfabesindeki harflerin tümü aynı vasıflarda değildir. Bazıları bir takım şartlar çerçevesinde diğer harflere dönüşürler. Bu harfler, uğradıkları bu değişimlerden dolayı illet harfleri olarak isimlendirilir. Bu harfler de “و” *vâv*, “ى” *yâ*, “ا” *elif* olmak üzere üç harftir. Bu üç harften en az biri fiilin kök harflerinde bulunduğu zaman o fiile, “*hastalıklı fiil*” manâsında “*mu'tell fiil*” denir⁴³. *قالَ وَعَدَ*, *رَضِيَ* fiilleri *mu'tell* fiile birer örnektir.

Fiilde bu illet harflerinden herhangi birisi bulunmuyorsa, “*hastalıklı olmayan*” manâsında “*sahîh fiil*” denir⁴⁴. “*أَكْرَمَ، نَصَرَ*” fiilleri de *sahîh* fiillere birer örnektir. Bu fiillere aynı zamanda “*sâlim*” de denilir. Ancak bir fiilin *sâlim* olması için bu fiilde, illet harflerinin yanı sıra asli harflerinde hemze ve şeddenin de bulunmaması gerekir⁴⁵. Buna göre “*أَخَذَ*” ve “*مَدَّ*” fiilleri *sahîhtir* ancak *sâlim* değildir.

Konumuzla doğrudan ilgili olmaması ve detaylara girilmesi halinde amaçtan sapılacağı düşüncesiyle ile hangi harfın hangi şartlarda diğer bir harfe dönüştüğünü ve *mu'tell* fiilin yedi çeşidini zikretmeyeceğiz. Fakat özellikle sözlük kullanımlarında bu fiilleri sözlüklerde bulabilmek için i'lâl bilgilerine vâkîf olunması gerekmektedir. İlet harflerinden olan *elif*, fiillerin asıl harfi

⁴⁰ “İlhâk” bir kelimeyi başka bir kelimeyle çekimde eşitlemek için kelimeye harf eklemek suretiyle ikisini aynı şekle sokmaktır. “Tad'îf” ise bir kelimenin harflerinin cinsinden bir harf ekleyerek iki harfi bir harf gibi yapmaktır. Detaylı bilgi için bk. İbn 'Usfûr, *el-Mumti'u'l-kebîr*, s. 135; et-Taftâzânî, *Şerh'u Sa'diddîn*, s. 23; 'Udayme, *el-Muğnî*, s. 66; İmîl Bedî', *Kâmûsu'l-mustalahât*, s. 79.

⁴¹ Radiyyuddîn, *Şerhu's-Şâfiye*, s. 52; 'Udayme, *ae.*, s. 63; Muhammed b. Suleyman b. 'Abdullah el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*, nşr. Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1995, s. 232.

⁴² et-Taftâzânî, *ae.*, s. 24.

⁴³ İmîl Bedî', *ae.*, s. 303.

⁴⁴ Muhammed b. Pir 'Alî, *el-Birgîvî, Kifâyetu'l-muntehî 'alâ Kifâyeti'l-mubtedî*, ys. ts. s. 26.

⁴⁵ et-Taftâzânî, *ae.*, s. 14.

olamaz. Fiillerin kök harflerinde bulunan elifler ya “و” vav’dan (قال gibi) ya da “ي” yâ’dan (رمى gibi) kalb yolu ile elde edilmiştir⁴⁶.

d. İfade Ettiği Zamana Göre Fiil

Fiil ifade ettiği zaman açısından mâzî fiili, muzâri fiili ve emir sıgası olmak üzere üç kısma ayrılır⁴⁷.

1. Mâzî fiil

*Mâzî, içerisinde bulunduğu zamanın öncesine delâlet eden fiildir*⁴⁸.

Mâzî fiilinin anlam açısından işaret ettiği zaman, yakın geçmişte olan bir fiil ise, bu yakınlığı belirtmek için ‘فَدُ’ harfî kullanılabilir. Meselâ, *Halit فَدُ خَرَجَ خَالِدٌ. Halit demin çıktı.* Ayrıca mâzî fiili, bazen kendi anlamının dışında kullanılır⁴⁹. Meselâ şart edatı olan اِنْ ile kullanıldığı zaman kalıp olarak mâzî olsa da gelecek zaman manâsı ifade eder⁵⁰. Meselâ, *اِنْ تَابُوا وَاقَامُوا الصَّلَاةَ... Eğer tövbe edip, namaz kılsalar...*⁵¹ ayetinde geçen “تابوا” fiili kalıp olarak mâzî olsa da anlam olarak muzaridir. Mâzî kalıbı duâ anlamında da kullanılır. Meselâ, *رَضِيَ اللهُ عَنْهُ* denildiğinde cümledeki fiil kalıp olarak mâzî olsa da anlamı duâdır. Cümle, *‘Allah ondan razı olsun’* anlamındadır. Mâzî fiilin bir takım alametleri vardır⁵². Konuyu dağıtmama adına detaya girmeye ihtiyaç duymadık.

2. Muzâri fiil

“Muzâri” kelimesi lugatta “benzerlik” manâsına gelen مُضَارَعَةٌ masdarının ism-i fâilidir. Terim olarak şöyle tarîf edilir⁵³: *Muzâri fiil, gelecek zamanı ifade eden başında dört zâid harften biri bulunan fiildir*⁵⁴. Bu zâid harfler de “أ ت ي ن” harfleridir.

⁴⁶ ‘İzzuddîn ‘Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî, *Tasrîfu’z-Zencânî*, (Mecmu’atu’s-Sarf içinde), İstanbul 1979. s. 147.

⁴⁷ ed-Dakr, *Mu’cemu’n-nahv*, s. 267.

⁴⁸ Radiyyuddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 224; ed-Dakr, *ae.*, s. 325.

⁴⁹ Radiyyuddîn, *ae.*, II, 225.

⁵⁰ el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğnî*, s. 108; el-Aşkar, *Mu’cemu’ulûmi’l-luğa*, s. 367.

⁵¹ et-Tevbe, 9/5.

⁵² el-Meylânî, *ae.*, s. 71; Muhaysin, *Tasrîfu’l-ef’âl ve’l-esmâ’*, s. 24.

⁵³ İsmâ’îl b. Hammâd, *el-Cevherî es-Sihâh fi’l-luğati ve’l-ulûm*, Dâru’l-Hadâreti’l-‘Arabiyye, Beyrut 1974, II, 12. مضرع maddesi.

⁵⁴ Radiyyuddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 226; et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 52.

Muzâri fiil, şimdiki veya gelecek zamanı ifade eder⁵⁵. Şayet muzâri fiilin başında *س* ve *سَوْفَ* harfleri ya da nasb edatlarından *أَنْ*, *لَنْ*, *إِنَّ* veya şart edatlarından biri varsa gelecek zaman manâsını ifade eder⁵⁶. Eğer lââm-ı te'kîd muzâri fiilinin başında gelirse, o zaman sadece şimdiki zaman anlamını ifade eder⁵⁷.

3. Emir sîgası

Emir sîgasının târifi şöyledir. *Emir, üstün astan fiili yerine getirme isteğidir*⁵⁸. Emir sîgaları da hadîr ve gâib olmak üzere iki kısma ayrılır⁵⁹.

يا خالدُ اُكْتُبْ. Halit yazsın. لِيَكْتُبْ خالدٌ.

Emir sîgaları bazen gerçek anlamlarından çıkıp duâ, tehdît, vb. anlamlarda kullanılır⁶⁰.

e. Çekimli Olup Olmamasına Göre Fiil

Fiilin isimden farklı olarak çekimi bulunmaktadır. İsim sadece varlıkları ifade ettiğinden çekimi söz konusu değildir. Fiil ise aynı anda hareket, zaman ve şahıs bildirdiğinden bunların değişimine bağlı olarak farklılık gösterir. Ayrıca fiili yapan şahıs muzekker veya muennes olabilir, bunlar da gâib yahut muhâtab olabilir. Bütün bu farklılıklar fiilin çekimini ortaya çıkarır.

Arapçadaki bütün fiillerin tüm çekimleri kullanılmamaktadır. Bazı fiillerin sadece mâzi çekimleri kullanılırken bazı fiillerin ise sadece muzâri çekimi kullanılmıştır. Bu açıdan da fiil, *Mutasarrıf* (çekimli) ve *Gayr-ı Mutasarrıf* (çekimsiz) diye iki kısma ayrılır.

Mutasarrıf fiil, tüm çekimleri kullanılan fiil demektir⁶¹. Arap dilinde fiillerin çoğunluğunu bunlar oluşturur. Meselâ *نَصَرَ* fiilini farklı çekimlerle ele alalım.

*لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ. Muhakkak Allah size çok yerde yardım etmiştir*⁶².

*إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ. Allah'ın dinine yardım ederseniz o da size yardım eder*⁶³.

*نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ. ...Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih*⁶⁴.

⁵⁵ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 56.

⁵⁶ Ebû 'Ali el-Hasan b. Ahmed b. 'Abdilgaffâr en-Nahvî, *Kitabu'l-idâh*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1992, s. 72,

⁵⁷ el-Meylânî, *ae.*, s. 72; et-Taftâzânî, *ae.*, s. 57.

⁵⁸ el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğât*, s. 80.

⁵⁹ et-Taftâzânî, *ae.*, s. 72.

⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Radiyyuddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, II, 267.

⁶¹ İmîl Bedî', *Kâmûsu'l-mustalahât*, s. 300; el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğât*, s. 172.

⁶² Muhammed, 47/7

⁶³ et-Tevbe, 9/25.

وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ. Onlara hiçbir yardımcı yoktur⁶⁵.

إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا. Muhakkak ona yardım edilecektir⁶⁶.

Yukarıdaki ayetlerde نَصَرَ fiilinin mâzî, muzâri, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl çekimleri kullanılmıştır.

Gayr-ı mutasarrıf fiil ise bütün çekimleri kullanılmayan fiildir⁶⁷. Bunlar genelde “nevasih” denilen “كَادَ، لَيْسَ، عَسَى” vb. fiillerden olmakla beraber “يَذَرُ، يَدَعُ” gibi nevasih olmayan fiillerden de olabilmektedir. Bir fiilin mutasarrıf olup olmaması semâîdir. Bu konuda kıyasa yer yoktur. Ancak bu fiiller de çekimlerine bağlı olarak çeşitli kısımlara ayrılır. Bazılarının (كَادَ gibi) sadece mâzî ve muzâri çekimleri kullanılırken bazıları ise (لَيْسَ gibi) sadece mâzî çekimli kullanılır. Meselâ, “كِدْتُ أَمُوتُ مِنَ الْحُزَنِ. Mümin cimri değildir. لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِخِيَلًا.” “nerdeyse ölecektim.” örneklerinde “لَيْسَ” ve “كَادَ” fiilleri mâzî olarak kullanılmış, “وَإِنْ يَكْفُرُوا لَيَرْجُوَنَّكَ بِأَبْصَارِهِمْ. İnkâr edenler nerdeyse seni gözleri ile devireceklerdi⁶⁸.” ayetinde ise كَادَ fiilinin muzâri kullanımını görülmektedir.

Gayr-ı mutasarrıf fiiller, çekimleri olmadığından dolayı amel etme hususunda diğer fiillere göre zayıftırlar. Bu yüzden bu fiillerin ma'mûlü genelde âmilinin önüne alınmaz⁶⁹.

f. Fâilin Belli Olup Olmamasına Göre Fiil

Cümleyi oluşturan temel taşlardan biri de fiil ve fâildir. Fiil ile fâil arasında sıkı bir ilişki vardır. Bir taraftan fiil, fâili i'rab açısından etkilerken, diğer taraftan fiil de fâilin muennes ve muzekkerliğine ya da cümlede mezkûr olup olmamasına bağlı olarak etkilenir. Bu bakımdan fiil fâilin cümlede mezkûr olup olmamasına bağlı olarak iki kısma ayrılır⁷⁰.

⁶⁴ es-Saff, 61/13.

⁶⁵ Âl-i 'İmrân

⁶⁶ el-İsrâ', 17/33

⁶⁷ el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğat*, s. 172.

⁶⁸ el-Kalem, 69/51.

⁶⁹ el-Aşkar, *ae.*, s. 173.

⁷⁰ el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, s. 78; Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ'*, s. 209.

1. Ma'lûm Fiil

Ma'lûm fiil, *cümlede fâili belirtilen fiildir*⁷¹. Meselâ, *كَتَبَ الطَّالِبُ وَاجِبَهُ. Öğrenci ödevini yazdı. إِنَّ الطَّالِبَ كَتَبَ وَاجِبَهُ. Muhakkak öğrenci ödevini yazdı.*

2. Meçhûl Fiil

Meçhûl fiil, *fâili belli olmayan fiildir*. Meselâ, *قُرَأَ الْأَذَانُ. Ezan okundu.*

Meçhûl fiilde fâilin yerine de nâibu'l-fâil (sözde özne) olarak mef'ûlün bih geçer. Fâil için geçerli olan tüm şartlar nâibu'l-fâil için de geçerli olur. Ayrıca fâilin hazfedildiğine delâlet etmesi için de fiilin hareketlerinde bir takım değişiklikler olur.

Meçhûl fiillerde fâilin yerine geçmekte öncelikli olan mef'ûlün bihtir. Mef'ûlün bih'in bulunması durumunda zarflar, mef'ûl mutlak ve masdar fâilin yerine geçemez⁷². Fiilin meçhûl olarak kullanılmasının bir takım sebepleri vardır. Bunları kısaca fâilin küçümsenmesi, bilinmemesi, önemsiz olması ve bilinir olması olarak sıralayabiliriz⁷³.

Arapçada bazı fiiller sürekli meçhûl fiil kalıbıyla kullanılmıştır⁷⁴. Ayrıca bu fiillerin ism-i fâili kullanılmamaktadır. İsm-i fâil manâsı ism-i mef'ûl kalıbı ile ifade edilir. Meselâ,

بُهَتَ الرَّجُلُ. Adam şaşırıldı. الرَّجُلُ الْمَبْهُوتُ. Şaşkın adam
فُلِحَ الرَّجُلُ. Adam felç oldu. الرَّجُلُ الْمَفْلُوجُ. Felçli adam

g. Mef'ûl Alıp Almamasına Göre Fiil

Mef'ûlün fiil ile bağlantısı her ne kadar fâilin fiil ile olan bağlantısı gibi çift taraflı olmasa da ikisi arasında bir bağlantı vardır. Mef'ûl, i'rab açısından fiilden etkilenip mansûb olur⁷⁵. Meselâ, *أَعْطَيْتُ التِّلْمِيذَ قَلَمًا. Öğrenciye bir kalem verdim.*” cümlesinde *أَعْطَيْتُ* fiiline mef'ûl olmalarından kaynaklanmıştır.

⁷¹ Antuvân ed-Dahdâh, 'Kâmûsu'l- ceyb fî luğati'n-nahvi'l- 'Arabiyyi, nşr. Corc Mitri 'Abdulmesîh, Lübnan 1997, s. 308.

⁷² İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, s. 118; el-Es'ad, *el-Hâşiyetu'l-'asriyye*, I, 411.

⁷³ Geniş bilgi için bk. el-Enbarî, *Kitabu esrâri'l-'Arabiyye*, s. 95; Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn, el-'Ukberî, *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ' ve'l-i'râb*, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Beyrut 1995, II, 157; el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, s. 78.

⁷⁴ el-Afğânî, *el-Mûcez fî kavâ'idi'l-'arabiyye*, s. 55.

⁷⁵ el-Es'ad, *ae.*, I, 563.

Fiiller mef'ûl alma hususunda farklılık göstermektedir. Bazı fiiller tüm mef'ûlleri şartsız alabilirken bazı fiiller de bazı mef'ûlleri ancak belli şartlarda alabilmektedir. Fiil bu açıdan da lâzım ve müte'addî olmak üzere iki kısma ayrılır. Tezimizin ana konusunu teşkil eden lâzım ve müte'addî fiiller tüm çeşitleri, özellikleri ve birbirine dönüştürme yollarıyla birinci ve ikinci bölümlerde ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAPÇADA LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİİL

İsimler nesnelere, fiiller ise nesnelere hareketlerini ifade eder. Nesnelere hareketleri de iki türdür. Bir kısım hareketler fâilden başka bir nesneye ihtiyaç duymaz. Bazı hareketler ise, fâil dışında da etki edeceği ikinci bir nesneye ihtiyaç duyar. Bu açıdan hareket bildiren fiiller lâzım ve müte'addî olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu taksim şibh-i fiil (fiilimsi) ve isim fiiller için de geçerlidir⁷⁶. Ancak kıyâsî olmamaları ve fiilin bir alt birimi olduklarından dolayı ayrı başlıkta incelenmelerini gerekli görmedik.

Bu noktada şunu vurgulamakta fayda vardır. Dil, fertler arasında iletişim vasıtası olması cihetiyle evrensel olduğundan, bir dilde bulunan ittifaklı konular genelde tüm diller için geçerlidir⁷⁷. Meselâ Arapçada 'cümle müsnedün ileysiz olmaz' kuralı, isimleri değişik olmakla beraber Türkçe için de geçerlidir. Çünkü Türkçede de cümle öznesiz düşünülemez. Başka bir örnek olarak Arapçada fiiller ma'lûm- meçhûl diye iki kısma ayrıldığı gibi Türkçede de fiiller etken ve edilgen fiil olmak üzere iki kısma ayrılır. Aynı şekilde müte'addî ve lâzım fiiller, Türkçede de geçişli ve geçişsiz gibi başka isimlerle anılır⁷⁸.

1.1. LÂZİM FİİL

Nesne alıp almamasına bağlı olarak lâzım ve müte'addî olmak üzere iki kısma ayrılan fiilin her iki kısmı arasında asıl olan lâzım fiildir. Çünkü Arapçada müte'addî fiillerin çoğu lâzım fiillerden elde edilmiştir. Ayrıca Arapçada sadece müte'addîlikte kullanılan fiil kalıpları bulunmazken lâzım fiile has birçok fiil kalıpları bulunmaktadır. Bu yüzden bu bölümde lâzım fiilleri önce incelemeyi uygun gördük.

---

⁷⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrîb*, s. 198.

⁷⁷ el-Es'ad, *el-Hâşiyetu'l-'asriyye*, I, 29.

⁷⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 542.

1.1.1. Tanımı

“Lâzım” kelimesi لَزِمَ يَلْزِمُ fiilinden ism-i fâil olup, sözlükte “*ayrılmayan, sürekli olan*” manâlarına gelmektedir⁷⁹. Terim olarak lâzım fiilin tarifi şöyledir:

*Lâzım fiil; fâil ile yetinen, mef'ûle etki etmeyen fiildir*⁸⁰. Meselâ, “جاء الطالبُ. Öğrenci geldi.” cümlesindeki gelme eylemi fâilden başka bir nesneye etki etmemiştir. Eylemin etkisi fâile dönüktür. Neyi? vb. soruları akla getirmez.

Bu kısım fiillere lâzım fiil denildiği gibi mef'ûle etki etmediğinden dolayı “*kâsır*” (قَاصِرٌ) ve “*gayr-i vâki*” (غَيْرُوَاقِع) de denmektedir⁸¹. Ancak burada şu hususu da hatırlatmakta yarar vardır. Lâzım fiilden kasıt, mef'ûl alamayan fiillerdir. Mef'ûlü hazfedilmiş fiiller ve “ضربَ عليَّ. Ali dövüldü.” örneğinde görüldüğü üzere mef'ûlü, nâibu'l-fâil olan meçhûl fiiller lâzım fiil sayılmaz. Cumhûr bu görüştedir⁸².

1.1.2. Özellikleri

Lâzım fiili müte'addî fiillerden ayıran iki temel özellikler vardır. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a) *Lâzım fiillerden süreklilik ifade eden sıfat-ı muşebbehelerin yapılması*⁸³. Sıfat-ı muşebbeheler sadece lâzım fiillerden yapılır. Ayrıca sıfat-ı muşebbehelerin ism-i fâil gibi sabit ve belli bir vezni bulunmamaktadır. Zira sülâsî mücerred fiillerin ism-i fâilinde “فَاعِلٌ” (*fâilun*) vezni kullanılırken, sıfat-ı muşebbehelerde ise başka vezinler kullanılmaktadır. Konumuz harici olmasından dolayı hangi vezinlerin nerelerde kullanıldığına teferruatlı bir şekilde girilmeyecektir. Ancak renk ve insanlardaki bedensel kusurları ve engelleri ifade eden fiillerin sıfat-ı muşebbeheleri, kıyasî olarak أَفْعَلٌ vezninde gelmektedir⁸⁴. Meselâ,

⁷⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-‘Kâmûs ‘ul-muhît*, s. 1158; ez-Zemahşerî, *Esâsu ‘l-belâğa*, s. 524.

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. İbn ‘Akîl, Bahâ’uddîn ‘Abdullâh el-Hemedânî, *Şerhu İbn ‘Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, ys. ts. II, 451; İmîl Bedî, ‘*Kâmûsu ‘l-mustalahât*, s. 302; Ergin, *Türk Dilbilgisi*, s. 282.

⁸¹ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 37.

⁸² Muhammed b. ‘Alî, es-Sabbân, *Hâşiyetu ‘s-Sabbân ‘alâ Şerhi ‘l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire, ts. II, 87.

⁸³ Radiyyuddîn, *Şerhu ‘l-Kâfiye*, II, 205; Muhaysin, *Tasrifu ‘l-ef’âl ve ‘l-esmâ’*, s. 390.

⁸⁴ Radiyyuddîn, *ae.*, II, 213; Muhammed Bâsîl ‘Uyûn es-Sevde, *el-Mu‘cemu ‘l-mufasssal fî tasrifi ‘l-ef’âli ‘l-‘arabiyyi*, nşr. Muhammed ‘Ali Baydûn, Dâru ‘l-Kutubi ‘l-‘İlmiyye, Beyrut 2000, s. 51.

“لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ.” *Kör için güçlük yoktur, topal için de güçlük (yapamayacakları işlerden dolayı günah) yoktur*⁸⁵.” ayetinde geçen “أَعْمَى” ve “أَعْرَجٌ” kelimeleri bedensel özür bildiren sıfattır ve أَفْعُلُ vezninde gelmiştir. Renklerde de bu vezin kullanılmaktadır. Meselâ, “أَحْمَرٌ *Kırmızı*” “أَسْوَدٌ *Siyah*” “أَبْيَضٌ *Beyaz*” örneklerinde bu veznin kullanımı görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, أَفْعُلُ vezninde gelen sıfat-ı muşebbeheyi, ziyadelik bildiren (أَفْعُلُ التَّفْضِيلِ) *ef'âlu't-tafdîl* ile karıştırmamaktır.

Susamak, acıkmak, vb. görülmeyen bedeni ihtiyaçları ifade eden fiillerin sıfat-ı muşebbeheleri فَعْلَانُ vezninde gelir⁸⁶. Meselâ, “جَوْعَانٌ *Aç kişi*” “عَطْشَانٌ *Susuz kişi*”. Sıfat-ı muşebbehelerin yukarıda sayılan kalıpları çokça kullanılan kalıplardır. Ancak genel geçer bir kural değildir⁸⁷.

b) *Lâzım fiillerin harf-i cerle meçhûl yapılması.*

Lâzım fiillerin diğer bir özelliği de meçhûl fiile çevrildiklerinde veya kendisinden ism-i mef'ûl yapılacağı zaman, harf-i cer ile müte'addî yapılmalarıdır. Ayrıca bunların çekimi müte'addî olan fiillerin çekiminden farklıdır. Meselâ, مَرَّ fiili lâzım bir fiildir. Bu fiil meçhûl yapıldığı zaman ya da kendisinden ism-i mef'ûl yapıldığı zaman harf-i cer getirilir. Çekimi yapılırken fiilin kalıbı değiştirilmez, sadece bitişik zamîr çekilir⁸⁸. Meselâ,

مَمْرُورٌ بِهِ مَمْرُورٌ بِهِمَا مَمْرُورٌ بِهِمْ.. مَرَّ بِهِ مَرَّ بِهِمَا مَرَّ بِهِمْ...

1.1.3. Çeşitleri

Arapçadaki lâzım fiiller her zaman aynı şekilde kullanılmamaktadır. Bazı lâzım fiiller sürekli lâzım fiil olarak kullanılırken bazıları ise bazen lâzım bazen müte'addî olarak kullanılmıştır. Fiillerin bu değişik kullanımlarından dolayı âlimler, lâzım fiilleri sürekli lâzım fiil ve bazen lâzım bazen müte'addî olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

⁸⁵ en-Nûr, 24/61.

⁸⁶ es-Sevde, *el-Mu'cemu'l-mufassal*, s. 52.

⁸⁷ Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ'*, s. 390.

⁸⁸ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 95.

1.1.3.1. Sürekli Lâzım Olan Fiiller

Sürekli lâzım fiil olarak kullanılan fiiller aşağıdaki anlamları ifade eden fiillerdir⁸⁹.

a) *Denes ve nezafet*: Temizlik ve kirlilik manâsını ifade eden fiiller sürekli lâzım olarak kullanılırlar⁹⁰. Meselâ, “نَظَّفَ *Temiz oldu.*” “نَجَسَ *Necis oldu.*”

b) *Seciyye*: İnsan tabiatını anlatan fiiller. Bu fiiller iki kısma ayrılmaktadır⁹¹.

1. *Sürekli bildiren vasıflar*: “كَبِنَ *Korktu.*” “شَجَعَ *Cesaretli oldu.*” vb. fiiller örnek olarak gösterilebilir. Bu fiiller genelde “فَعُلَ” kalıbında gelmektedir.

2. *Sürekli ifade etmeyen vasıflar*: “مَرَضَ *Hastalandı*” “نَوَمَ *Obur oldu.*”

c) *Renkler ve açık kusurlar*: Renklere ve insanlarda bulunan açık özüllere delâlet eden fiiller ve bunların mubâlağaları, herhangi bir nesneye geçiş manâsı taşımadığından lâzım fiildirler. Meselâ, “إِحْمَرَّ *Çok kırmızı oldu.*” “إِحْمَارًا *Kıpkırmızı oldu.*” “عَوَرَ *Şaşı oldu.*” vb.

d) *Mubâlağalı lâzım fiiller*: Lâzım fiillerin mubâlağası da Sürekli lâzım olur.

اعشوشبَ عَشْبَ – أَشْعَرَ قَشْعَرَ – اجلوزَ جلزَ vb.

e) *Mutâva'at*: Bir mef'ûl alan müte'addî fiillerin mutâva'atı lâzım olur.

“كَسَرْتُ الرُّجَّاجَ فَانكسَرَ الرُّجَّاجُ *Camı kırdım, cam da kırıldı.*”

أَزَّ عَجْتُهُ فَأَنْزَعَ عَجَّ *Onu rahatsız ettim, o da rahatsız oldu.*”

Eğer iki ve daha fazla mef'ûl alan fiiller mutâva'atı olursa her ne kadar bir mef'ûl kaybetse de lâzım olmaz⁹². Meselâ, عَلَّمْتُهُ الْمَسْأَلَةَ فَتَعَلَّمَ الْمَسْأَلَةَ *Ona meseleyi öğrettim o da meseleyi öğrendi.* Lâzım ve müte'addî fiillerin masdarları ve bu fiillerden türetilen ism-i fâil, ism-i mef'ûl vb. muştak isimler de lâzım ve müte'addî fiillerin amelini yaparlar⁹³.

1.1.3.2. Bazen Lâzım Bazen Müte'addî Olan Fiiller

Bazen lâzım bazen müte'addî olan fiillerden kastımız hem harf-i cerli hem de harf-i cersiz olarak mef'ûl alabilen, her iki kullanımda da aynı manâyı ifade eden

⁸⁹ İbn'un-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246.

⁹⁰ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 127.

⁹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut 1966, II, 15; A.mlf, *Muğni'l-lebîb*, II, 116.

⁹² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, ay.; a.mlf, *Muğni'l-lebîb*, II, 116.

⁹³ Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, el-Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1316, s. 14; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, ss. 337-356.

fiillerdir. Bu fiiller semâdir⁹⁴. Meselâ, “شَكَرْتُ لَهُ. شَكَرْتُهُ. Ona teşekkür ettim. نَصَحْتُ لَهُ. نَصَحْتُ لَهُ. Ona öğüt verdim.” cümlelerini örnek olarak verebiliriz. Bu fiillerin lâzım veya müte’addî oldukları hususunda üç görüş vardır⁹⁵:

a) *Cumhûra göre bunlar vasıta, yani ne müte’addî ne de lâzımdır.* Onlara göre bu fiillerin harf-i cerli ve harf-i cersiz kullanımı eşit olduğundan birini asıl diğerini fer’ saymak uygun değildir⁹⁶.

b) *Bazı âlimlere göre bu fiiller lâzımdır.* Harf-i cerin olmadığı yerlerde harf-i cer var kabul edilir. Çok kullanıldıklarından dolayı bunların harf-i cerleri hazf edilmiştir⁹⁷.

c) *Bazı âlimlere göre bu fiiller müte’addîdir*⁹⁸. Bu görüşte olanlara göre harf-i cerin bulunduğu yerlerde harf-i cer zâiddir. Zira harf-i cerin zaid olarak gelmesi alışagelen bir durumdur. Meselâ, “كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا. Şahit olarak Allah yeter⁹⁹.” ayetinde fâil olan Allah lâfzında “ب” harfi ziyade edilmiştir

Bazı fiiller iki manâya da gelip hem müte’addî, hem lâzım fiil olarak kullanılır. Bu tür fiiller konumuza dâhil değildir. Bu fiiller ifade ettiği manâya göre ya lâzım fiil, ya da müte’addî fiil kabul edilir. Nitekim Arapçada hem lâzım hem müte’addî kullanılan fiiller vardır. Meselâ, “فَعَرَ فَاهُ. Ağzını açtı.” cümlesindeki “فَعَرَ” fiili müte’addî olarak kullanılmıştır. Ancak “فَعَرَ فُوهُ. Ağzı açıldı.” cümlesinde ise lâzım fiil olarak kullanılmıştır. “نَقَصَ الْمَالُ. Mal eksildi.” örneğinde “نَقَصَ” fiili mef’ûl almayarak, lâzım fiil olarak kullanılmış iken, “نَقَصْتُ زَيْدًا مَالًا. Zeyd’e malı kıstım.” örneğinde ise iki mef’ûl alan müte’addî bir fiil olarak kullanılmıştır¹⁰⁰. Ancak bu fiiller her ne kadar aynı gözükse de, anlamları ve masdarları farklıdır. Lâzım fiil olan “نَقَصَ” fiilinin anlamı “eksilmek” olup masdarı نُقِصْنَا gelirken, müte’addî olan “نَقَصَ” fiilinin anlamı “eksiltme, kısma” olup masdarı “نَقَصًا” şeklinde gelir¹⁰¹.

⁹⁴ İbn ‘Uşfûr, *el-Mukarrib*, s. 347.

⁹⁵ es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II,127.

⁹⁶ Esiru’d-dîn Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî Ebû Hayyân el-Ceyyânî el-Endelûsî, *İrtişafu’d-darab min lisâni’l-‘Arab*, nşr. Receb ‘Osman, Muhammed; Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1998, IV, 2088.

⁹⁷ İbn Hişâm, *ae.*, II, 15.

⁹⁸ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 37.

⁹⁹ el-Fetih, 48/28.

¹⁰⁰ el-Es’ad, *el-Hâşiyetu’l-‘asriyye*, II, 243.

¹⁰¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs’ul-muhît*, II, 470.

1.1.4. Lâzım Fiilin Kalıpları

Her fiil kalıbının müte'addî ya da lâzım anlamının yanı sıra ifade ettiği başka anlamlar da vardır¹⁰². Müte'addîlik ve lâzımlığın hangi kalıplarla ifade edilebileceğini bilmekte fayda vardır. Böylece fiil kalıplarının işlevi daha iyi kavranmış olur.

Lâzım fiil kalıpları müte'addî fiil kalıplarından daha çoktur. Zira Arapçada bütün kalıplar lâzım fiillerde kullanılır. Ancak tüm kalıplar müte'addî fiillerde kullanılmamaktadır. Burada lâzım fiillerde kullanılan fiil kalıplarına kısaca değinilecek ve bu fiil kalıplarının lâzımlığın yanı sıra ifade ettikleri çeşitli manâlara da işaret edilecektir.

1.1.4.1. Mücerred Kalıpları

Sülâsî fiil kalıplarının tümü lâzım fiillerde kullanılabilir. Ancak sülâsî fiillerin altıncı babı olan فَعْلَ يَفْعُلْ kalıbı, müte'addîlikte kullanılmamıştır¹⁰³. Sülâsî ve rubâî mücerred fiil kalıpları ve örnekleri şöyledir:

1. خَرَجَ الطَّالِبُ مِنَ النَّيْتِ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Öğrenci evden çıktı.
2. جَلَسَ الطَّالِبُ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Öğrenci oturdu.
3. ذَهَبَ الطِّفْلُ إِلَى النَّيْتِ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Çocuk eve gitti.
4. حَزِنَ الْوَالِدُ عَلَى مَوْتِ أَبِيهِ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Çocuk babasının ölümüne üzüldü.
5. وَثِقَ الطَّالِبُ بِأَسْتَاذِهِ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Öğrenci öğretmenine güvendi.
6. حَسَنَ الطِّفْلُ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Çocuk güzel oldu.
7. عَثِرَ الْفَرَسُ. : فَعْلَ يَفْعُلْ. Atın ayağı kaydı.

Rubâî mücerred fiillerin sadece فَعْلَ يَفْعُلْ kalıbı vardır¹⁰⁴. Bu kalıp lâzım anlamının yanı sıra nahtta (kısaltmada) da kullanılır. Naht فَعْلَ يَفْعُلْ kalıbının özelliklerindedir. “Naht” bir kelimeye harf ziyade etmek ya da kelimedeki harf atmak sureti ile bir cümleyi ya da görüşü ifade edecek şekilde sokmaktır¹⁰⁵. Bu tarz ifadeye sarf ve iştikâk açısından “naht” denir. Meselâ, هَلْهَلَّ الرَّجُلُ. حَوَقَلَ الرَّجُلُ. Adam lâ havle çekti. هَلْهَلَّ الرَّجُلُ. Adam “lâilâhe illellah” dedi. بَسَمَلَ الرَّجُلُ. Adam besmele çekti,

¹⁰² İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebîr*, ss. 124-135; R. Resul Sevinç “Arapçada Özne ve Nesne İle İlişkisi Bakımından Fiilin Binâsı”, *Ekev Akademik Dergisi*, sy. 31, (Bahar 2007), ss. 267-273.

¹⁰³ el-Afğânî, *el-Mûcezz fî 'kavâ'idî'l-'Arabiyye*, s. 60.

¹⁰⁴ el-Afğânî, *ae.*, s. 32.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bk. İmîl Bedî', *'Kâmûsu'l-mustalahât*, s. 375.

Bismillâhirrahmanirrahîm ” dedi. “حَوَّلَ الرَّجُلُ” cümlesinde ifade edilmek istenen, adamın “لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” dediğini ifade etmektir. Ancak “لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” cümlesi uzun olduğundan onu belirtecek dört harf alınıp فَعَّلَلَ kalıbına çevirmek sureti cümle kısa yoldan ifade edilir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Mücerred olan dört harfli fiil kalıbına ilhâk yoluyla katılan bazı sülâsî fiil kalıpları da vardır. Ancak her ikisi arasında fark olmadığından ayrıca zikretmelerine gerek duymadık.

1.1.4.2. Mezîd Kalıpları

Mezîd fiil kalıpları da kelimenin köküne yapılan ziyade harf sayısına göre üç kısma ayrılır¹⁰⁶. Bunları da kısaca şöyle sıralayabiliriz.

1.1.4.2.1. Dört Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar

Üç harfli fiillere bir harf eklemek suretiyle elde edilen fiil kalıpları da üç tanedir¹⁰⁷. Bu kalıplar şunlardır:

a) اُفْعَلَّ Kalıbı

İf'âl kalıbı genelde müte'addîlikte kullanılmakla beraber, lâzım da kullanılmaktadır. Bu kalıbın kullanıldığı başlıca anlamlar şunlardır¹⁰⁸:

1. Lâzım fiil anlamı/Geçişsizlik

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا. *Muhakkak ki nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir*¹⁰⁹. Bu ayette geçen أَفْلَحَ fiili lâzım fiildir.

2. Haynuret/Bir şeyin zamanının yaklaşması

İf'âl kalıbı bazen bir şeyin zamanının yaklaşmış olduğu ifade eder. Meselâ, “أُحْصِدَ الزَّرْعُ” *Ekin devşirilmeye yaklaştı.*” cümlesinde görüldüğü üzere اِفْعَالْ kalıbında gelen “أُحْصِدَ” fiili, fâil olan “الزَّرْعُ” ekinin hasada, devşirilmeye yaklaştığını ifade etmiştir.

3. Sayruret/Değişim, Oluşum

Fâilin, fiilin kök harflerinden oluşan şeye sahip olduğunu ifade eder. Bu fiiller genelde isimlerin if'âl kalıbına nakledilmesiyle elde edilir. Meselâ,

¹⁰⁶ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 25.

¹⁰⁷ Muhaysin, *Tasrifu'l-ef'âl ve'l-esmâ'* s. 66.

¹⁰⁸ Radiyyuddîn, *Şerhu's-Şâfiyye*, s. 83; Mahmud el-Hasan, *Kadâya'l-luzûmi ve't-ta'addî fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'd-delâle*, Dâru'l-Kiyvan, Dimâşk 2011, s. 43.

¹⁰⁹ eş-Şems, 91/9.

أَطْفَلَتِ الْمَرْأَةُ. أَدْبَنَ الرَّجُلُ. *Adam süt sahibi oldu. Kadın çocuk sahibi oldu.*
Örneğimizde أَدْبَنَ ile أَطْفَلَتِ fiilleri, isim olan طِفْلٌ ile الْمَرْأَةُ kelimelerinden اِفْعَالِ kalıbına nakille oluşturulmuş, fâil olan الرَّجُلُ ile الْمَرْأَةُ nun طِفْلٌ çocuk ve لَبَنٌ süt'e sahip olduğunu ifade etmiştir.

b) اِفْعَلْ Kalıbı

Bu kalıbın ifade ettiği lâzım anlamlar şunlardır¹¹⁰:

1. Sayruret/Değişim,

Meselâ, وَرَقَّتِ الشَّجَرُ. *Ağaç yapraklandı.*

2) Tahavvul/Dönüşüm

عَجَزَتِ الْمَرْأَةُ. *Kadın yaşlandı.*

c) فاعل Kalıbı

اِفْعَالَةٌ kalıbının kullanıldığı manâlar kısaca şunlardır:

1. Lâzım Fiil Anlamı

سَافَرَ عَلِيٌّ. *Ali yolculuğa çıktı.* سَافَرَ fiili, fâil ile yetinen lâzım bir fiildir.

2. Mücerred Fiil Anlamı

اِفْعَالَةٌ babı bazen mücerred fiil manâsında da kullanılır¹¹¹.

Meselâ, سَافَرَ الْمُحَدِّثُونَ لِلْحَدِيثِ. *Hadis âlimleri hadis toplamak için sefer düzenlemişler.* cümlesindeki “سَافَرَ” fiili mücerred ve lâzım fiil olan “سَافَرَ” fiili ile aynı anlamdadır.

1.1.4.2.2. Beş Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar

Üç harfli sülâsî fiillere iki harf ziyade edilerek elde edilen beş harfli mezîd fiiller ve bu fiillerin kullanıldığı anlamlar, sadece lâzım olarak kullanılan kalıplar öne alınarak kısaca şöyle sıralanabilir:

a) اِنْفَعَلَ Kalıbı

اِنْفَعَلَ kalıbı sadece mutâva’atta kullanılır. Mutâva’at terim olarak, müte’addî bir fiilin mef’ûle etkisi sonucunda mef’ûlde meydana gelen durumdur¹¹². Mutâva’atta fiil yapana döner. Türkçede buna “dönüşlülük” denir¹¹³. Meselâ,

كَسَرْتُ الرَّجَاةَ فَانْكَسَرَ الرَّجَاةُ. *Camı kırdım, cam da kırıldı.*

¹¹⁰ es-Sevde, *el-Mu’cemu’l-mufassal*, s. 258.

¹¹¹ İmîl Bedî’, *Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 27; es-Sevde, *ae.*, s. 286.

¹¹² el-Aşkar, *Mu’cemu’l-’ulûmi’l-luğat*, s. 391.

¹¹³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 550.

جَمَعْتُ الْإِبِلَ فَاجْتَمَعَ الْإِبِلُ. Develeri topladım, develer de toplandı.

دَحْرَجْتُ الْحَجَرَ فَتَدَحْرَجَ الْحَجَرُ. Taşı yuvarladım, taş da yuvarlandı.

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü gibi müte'addî fiiller mutâva'at kalıbına nakledilerek birinci cümledeki müte'addî fiilin mef'ûle etkisi ile ortaya çıkan durum ifade edilmiştir.

Mutâva'at fiilleri ile meçhûl sîgasındaki fiiller arasında kayda değer bir fark bulunmamaktadır. Özellikle Türkçeye çeviride, meçhûl fiil ile mutâva'at arasındaki fark bazen ortadan kalkmaktadır. Meselâ, “رُيِّنَتِ الْعُرُوسُ” *Gelin süslendi.*” cümlesinde “رُيِّنَ” fiili meçhûl bir fiildir. Yapılan fiilin başkası tarafından yapıldığını ifade eder. Ancak “تُرِيَّتِ الْعُرُوسُ” cümlesindeki تُرِيَّتِ fiili ise mutâva'at fiili olmasına rağmen her iki cümlenin de Türkçeye çevirisi “*Gelin süslendi.*” şeklinde yapılmaktadır¹¹⁴.

b) اِفْعَلَّ Kalıbı

اِفْعَلَّ kalıbının kullanıldığı tek manâ mubâlağa manâsıdır¹¹⁵.

Meselâ, حَمَّرَ وَجْهَهُ. *Yüzü kızardı.* اِحْمَرَّ وَجْهَهُ. *Yüzü çok kızardı.*

Bu her iki fiil kalıpları lâzım fiillere has olup müte'addîlikte kullanılmamaktadır.

c) اِفْتَعَلَ Kalıbı

Bu kalıbının kullanıldığı manâlar kısaca şunlardır:

1. Mutâva'at/Dönüşlülük

اِفْتَعَلَ kalıbının en çok kullanıldığı manâ mutâva'attır. Mutâva'at olan fiiller her zaman bir mef'ûl eksilirler. Dolayısıyla tek mef'ûl alan müte'addî fiiller lâzım fiil olur¹¹⁶. Ancak iki mef'ûl alan fiiller ise bir mef'ûle düşer. Bu yüzden mutâva'at hem lâzım hem de müte'addîlikte bulunur. Bir mef'ûl alıp lâzım fiil olanlara şu fiili örnek verebiliriz.

جَمَعْتُ الْإِبِلَ فَاجْتَمَعَ الْإِبِلُ. Develeri topladım, develer de toplandı.

2. İttihaz/Edinmek

اِفْتَعَلَ kalıbı bazen fâilin, fiilin kendisinden türetildiği şeyi edindiğini ve o şeye sahip olduğu ifade eder¹¹⁷. Meselâ, اِخْتَبَرَ الطَّالِبُ. *Öğrenci ekmek edindi.*”

¹¹⁴ Mas'ad b. Suveylim eş-Şâman, *Kavâ'idu'l-luğâti't-Türkiyye*, 'Abdumelik Üniversitesi Yayınları, Riyad 1994, ss. 209-222.

¹¹⁵ es-Sevde, *el-Mu'cemu'l-mufasssal*, s. 379.

¹¹⁶ el-Hamelâvî, *Şeza'l-'arf*, s. 43.

¹¹⁷ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 30.

cümlesinde “اِخْتَبَزَ” fiili, fâil olan “الطَّالِبُ”nun, fiilin türetildiği “خُبَزَ” (ekmek)e sahip olduğunu, ekme edindiğini ifade etmiştir.

3. Mubâlağa/Gayret/Abartı

Mubâlağa, bir fiilin yapılmasında büyük emek ve çaba harcandığını ifade eder. Meselâ, اِجْتَهَدَ الطَّالِبُ Öğrenci çok çalıştı.

4. Muşâreket/Ortaklık

Muşâreket, yapılan fiilin karşılıklı olarak yapıldığını ifade eder.

اِخْتَصَمَ خَالِدٌ وَعَلِيٌّ Ali ile Halit tartıştı.

d) تَفَعَّلَ Kalıbı

Bu kalıbın ifade ettiği anlamlar ise şunlardır:

1. Mutâva’at/Dönüşlülük

كَسَرْتُ الرَّجَالَ Camı kırdım. فَتَكَسَّرَ الرَّجَالُ Cam da kırıldı. Birinci cümlede müte’addî olan “كَسَرْتُ” fiilinin mef’ûlde meydana getirdiği netice, ikinci cümlede تَفَعَّلَ kalıbı ile ifade edilmiştir.

2. Fiilin Aslı Olan Eylemden İmtina/Kaçınma

تَهَجَّدَ حَسَنُ اللَّيْلَةَ. Hasan bu gece sabahladı, uyumadı, uykuyu terk etti. Bu cümlede geçen “تَهَجَّدَ” fiilinin kökü olan “هُجِدَ-هَجِدَ” (uyudu-uyku) manâsındadır. Bu kelimeyi تَفَعَّلَ kalıbına nakledince anlamı, uykudan imtina etti, uyumadı olur¹¹⁸.

3. Tekellüf/Çaba Sarf Etme

تَحَلَّمَ الْوَلَدُ. Çocuk uysal olmaya çalıştı.

Bu cümlede uysallık için bir çaba ve gayret sarf edildiği تَفَعَّلَ kalıbı ile ifade edilmiştir.

4. Sayruret/Dönüşüm/Oluşum

تَنَصَّرَ الرَّجُلُ. Adam nasranileşti, Hristiyan oldu, Hristiyana dönüştü¹¹⁹. Bu örnekte de daha önce olmayan bir durumun ortaya çıkması belirtilmiştir.

e) تَفَاعَلَ Kalıbı

Bu kalıbın lâzımlığın yanı sıra ifade ettiği manâlar şunlardır¹²⁰:

1. Muşâreket/İşteşlik

تَخَاصَمَ عَلِيٌّ وَخَالِدٌ. Ali ile Mahmut çekişti.

¹¹⁸ et-Taftâzânî, Şerhu Sa’diddîn, s. 28.

¹¹⁹ Sevinç, agm, s. 294.

¹²⁰ es-Sevde, el-Mu’cemu’l-mufassal, s. 417.

2. Mutâva'at/ Dönüştürme

بَاعَدْتُهُ *Onu uzaklaştırdım.* . فَتَبَاعَدَ *O da uzaklaştı.*

3. Tedrîcîlik/Azar Azar Olmak

تَزَايَدَ الْمَاءُ *Nehir azar azar arttı.*

4. Tekellüf/ Çaba Sarf Etme

تَمَارَضْتُ *Hasta göründüm.*

Bu kalıpla ifade edilen tekellüf ile تَفَعَّلُ kalıbı ile ifade edilen tekellüf arasında fark vardır. Zira تَفَعَّلُ kalıbı ile ifade edilen tekellüfte fâil o vasfın kendisinde oluşmasını temenni etmekte, bunun içinde kendini zorlamaktadır. “ *تَحَلَّمَ الْوَلَدُ. Çocuk uysal olmaya çalıştı.*” cümlesinde görürlüğü gibi. Ancak تَفَاعَلَ Kalıbı ile ifade edilen tekellüf, bir şeyin aslında mevcut olmamasına rağmen varmış gibi gösterilmeye çalışma manâsındadır. Fâil fiilin gerçekte olmasını istememektedir¹²¹. “ *تَمَارَضْتُ. Hasta göründüm.*” cümlesinde görüldüğü üzere kişi hasta olmayı arzulamamaktadır. Kendini hastaymış gibi göstermek istemektedir.

Bu kalıp genelde lâzım fiillerde kullanılır. Çünkü مُفَاعَلَةٌ babından gelen fiiller, تَفَاعَلَ babına nakledildikleri zaman, muşâreket anlamını ifade ederek, mef'ûlleri fâile dönüştür. Meselâ, *قَاتَلَ خَالِدٌ عَلِيًّا. Halit, Ali ile vuruştı.*” cümlesinde mef'ûl olan “ *عَلِيًّا*” kelimesi, “ *تَفَاعَلَ خَالِدٌ وَعَلِيٌّ. Halit ile Ali vuruştular.*” cümlesinde fâil olmuştur.

f) تَفَعَّلَ Kalıbı

Bu kalıp çoğunlukla lâzım fiillerde kullanılmakla beraber mutâva'at fiillerinde de kullanılmaktadır¹²².

فَتَدَحَّرَجَ الْحَجْرُ. *Taş da yuvarlandı.* دَحَّرَجَ الْغُلَامُ الْحَجْرَ. *Çocuk taşı yuvarladı.*

1.1.4.2.3. Altı Harfli Lâzım Mezîd Kalıplar

Altı harfli sülâsî mezîd kalıpların bazısı sadece lâzım olarak kullanılır. Bu kalıplar lâzım olmakla birlikte mubâlağa da ifade ederler¹²³.

a) اِفْعُرَّ عَلَ Kalıbı

Bu kalıp daima lâzım olup, sülâsî fiilin mubâlağasını ifade eder. Meselâ,

اِعْتَوَشَبَ الْاَرْضُ. *Yer çokça yeşerdi.* عَشَبَ الْاَرْضُ. *Yer yeşerdi.*

¹²¹ Radiyyuddîn, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s. 102; et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 28; es-Sevde, *ae.*, 418.

¹²² İbn 'Uşfûr, *el-Mumtî 'u'l-kebîr*, s. 125.

¹²³ Geniş bilgi için bk. İbn 'Uşfûr, *ae.*, ss. 124-135; Sevinç, *agm*, ss. 92-95.

b) اِفْعَوْلُ Kalıbı

Bu kalıp lâzım olup mubâlağa manâsında kullanılır. Meselâ,

إِجْلُودَ الْإِبِلِ. Develer hızlıca yürüdü. جَلَدَ الْإِبِلِ. Develer yürüdü.

c) اِفْعَالٌ Kalıbı

اِفْعَالٌ Kalıbı da اِفْعَلٌ kalıbı gibi lâzım fiillerin mubâlağasında kullanılır.

إِحْمَارٌ وَجْهَ الْمُسْتَحْيِ. Utangacın yüzü kıpkırmızı oldu.

اِفْعَالٌ kalıbı ile اِفْعَلٌ kalıbının anlam itibari ile aynı olduğu iddia edilmiştir¹²⁴.

Ancak meşhur olan, اِفْعَالٌ kalıbının اِفْعَلٌ kalıbından daha mubâlağalı olduğudur¹²⁵.

حَمِرٌ وَجْهَ الْمُسْتَحْيِ. Utangacın yüzü kırmızı oldu.

إِحْمَرٌ وَجْهَ الْمُسْتَحْيِ. Utangacın yüzü çok kırmızı oldu.

إِحْمَارٌ وَجْهَ الْمُسْتَحْيِ. Utangacın yüzü kıpkırmızı oldu.

Örneklerde görüldüğü üzere üçüncü kalıp daha çok mubâlağa bildirmektedir.

Bunun nedeni harflerin ziyadesiyle anlamın pekişmesi olabilir.

d) اِفْعُنَّكَ Kalıbı

Bu kalıp sadece lâzım fiillerde kullanılır. Ancak bu kalıpta lâzımlığın yanı sıra mutâva'at ve mubâlağa anlamı da vardır.

1. Mubâlağa/Abartı

اِفْعُنَّسَ الرَّجُلُ. Adam çok kamburlaştı. قَعَسَ الرَّجُلُ. Adam kamburlaştı.

2. Mutâva'at/Dönüştürme

فَاخْرَنْجَمَ الْإِبِلُ. Develer toplandı. حَرَجَمْتُ الْإِبِلَ. Develeri topladım.

e) اِفْعَلَّ Kalıbı

Bu kalıp lâzım fiilin mubâlağasını ifade eder. Meselâ, “فَشَعَرَ جِلْدَ الرَّجُلِ.” Adamın cildi kabardı.” cümlesinde kabarma fiilinin abartılı olduğu anlaşılıyor.

Kabarma fiilinin abartılı bir şekilde olduğu ifade edilmek istendiğinde اِفْعَلَّ kalıbı kullanılır ve şöyle denilir. اِفْشَعَرَ جِلْدَ الرَّجُلِ. Adamın tüyleri diken diken oldu.

f) اِسْتَفْعَلَ Kalıbı

اِسْتَفْعَلَ kalıbı lâzım olarak sadece tahavvul manâsında kullanılır. “Tahavvul” bir şeyin vasfının değişmesi, bir halden başka bir hale geçmesi demektir¹²⁶.

¹²⁴ İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti ‘u’l-kebir*, s. 132.

¹²⁵ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 32; *el-Binâ (Mecmu‘atu’s-Sarf içinde)*, yy., İstanbul 1979, s. 222.

¹²⁶ İmîl Bedî’, *Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 112.

Meselâ, “إِسْتَحْجَرَ الطِّينُ” *Çamur taşlaştı, sertleşti.*” cümlesinde çamurun yumuşaklık vasfını yitirip taş gibi sert olduğu ifade edilmektedir.

1.2. MÜTE’ADDÎ FİİL

Müte’addî fiiller Arapçada kullanım açısından en geniş alana sahip olan fiillerdir. Gerek aslı itibarıyla müte’addî olan fiiller ya da lâzım fiilden elde edilen müte’addî fiilleri bu başlık altında ele alacağız.

1.2.1. Tanımı

“Müte’addî” kelimesi, “تَفَعَّلَ” tefe’ul kalıbından gelen تَعَدَّى يَتَعَدَّى fiilinden ism-i fâildir. Lügatte; “*hızlı giden, bir şeyi geçen, sınırı aşan*” vb. manâlarda kullanılır¹²⁷. Terim olarak müte’addînin tarifi şöyledir: *Müte’addî fiil; Fâil ile yetinmeyip mef’ûlun bih alan fiildir*¹²⁸.

Meselâ, “أَخَذَ الطَّالِبُ قَلَمًا.” *Öğrenci bir kalem aldı.*” cümlesinde görüldüğü gibi “أَخَذَ” fiili fâille yetinmeyerek mef’ûle ihtiyaç duymuştur. Müte’addî fiillerin tanınması için anlamlarını bilmek gerekir. Ancak duyu organlarının işlevlerini belirten fiillerin tümü müte’addî fiildir. Meselâ, سَمِعْتُ صَوْتَكَ. *Sesini duydum.* Ayrıca her müte’addî fiilin mutlaka masdarı da vardır. Masdarı olmayan fiiller müte’addî fiil olamazlar. Dolayısıyla عَسَى , نِعَم vb. fiiller müte’addî değil lâzım fiildirler¹²⁹.

1.2.2. Özellikleri

Lâzım fiilin olduğu gibi müte’addî fiilin de bir takım özellikleri vardır. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

a) *Meçhûl fiile dönüşmesi.* Müte’addî fiilin özelliklerinden biri meçhûl fiile dönüşürülmesidir. Meselâ, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ. *Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin*¹³⁰.

Bu ayette يُقْتَلُ fiili meçhûl fiil olarak kullanılmıştır. Gizli zamîr olan هُوَ zamîri de fâilin yerine geçmiştir. Zira fiilin meçhûl fiile dönüşmesi ile hazfedilen fâilin

¹²⁷ Cemâluddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, nşr. Emîn Muhammed ‘Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdik el-‘Ubeydî, Beyrut 1996, I, 148.

¹²⁸ el-Curcânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât*, s. 25; Ebû Hayyân, *İrîşâf*, IV, 2088; İmîl Bedî’, *ae.*, s. 43.

¹²⁹ Ebu’l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 809.

¹³⁰ el-Bakara, 2/154.

yerine geçecek bir nâibu'l-fâile ihtiyaç duyulur. Nâibu'l-fâil olan mef'ûlü bih'i alabilen fiil de müte'addî fiildir¹³¹.

b) *İsm-i mef'ûl yapılması*. Müte'addî fiilin diğer bir özelliği de kendisinden ism-i mef'ûl yapılabilmesidir¹³². Meselâ, müte'addî bir fiil olan “كَتَبَ” fiilinden ism-i mef'ûl “مَكْتُوبٌ” şeklinde yapılabilir.

1.2.3. Çeşitleri

Müte'addî fiiller de aldıkları mef'ûl sayısına göre bir mef'ûl, iki mef'ûl ve üç mef'ûl alan fiiller olmak üzere üç kısma ayrılır¹³³. Bu kısımları bir tabloda şöyle göstermek mümkündür.

1	Bir mef'ûl alan fiiller.	كَتَبَ نَصَرَ أَكْرَمَ vb. (Bunlar sayıca çoktur.)
2	İki mef'ûl alan fiiller iki kısma ayrılır.	Her iki mef'ûlleri aslında muhteda-haber olan fiiller. ظَنَّ، عَلِمَ (Bilgi ve zan fiilleri) (Bunlar sayılıdır.)
		Her iki mef'ûlleri aslında muhteda-haber olmayan fiiller. مَنَعَ، كَسَى، أَعْطَى vb. (Bunlar sayıca azdır.)
3	Üç mef'ûl alan fiiller.	أَنْبَأَ، أَخْبَرَ، أَرَى، أَعْلَمَ vb. (Bunlar sayıca azdır.)

Tablo- 2: Aldığı Mef'ûl Sayısına Göre Müte'addî Fiiller

1.2.3.1. Bir Mef'ûl Alan Fiiller

Arapçada en çok kullanılan müte'addî fiiller bir mef'ûl alan fiillerdir¹³⁴. Türkçede de çatı eki katılmaksızın nesne alabilen fiiller geçişli fiil olarak târif edilir¹³⁵. Kendilerinden önce “Neyi? Kimi?” soruları getirildiği takdirde karşılık almak mümkündür. İçmek, sevmek, almak, vb. fiiller bu kısma girmektedir.

Arapçada aslı itibarıyla lâzım fiil olup müte'addî yapılan ya da aslı itibarıyla müte'addî olan fiillerin tümüne “müte'addî fiil” denir. Meselâ, “ضَرَبَ” fiili nasıl müte'addî fiil olarak isimlendiriliyorsa “أَفْعَالٌ” kalıbına nakille müte'addî yapılan “أَذْهَبَ” fiili de müte'addî olarak isimlendirilir. Cumhûra göre bu fiiller tek

¹³¹ ed-Dahdâh, *Kâmûsu'l- ceyb*, s. 280.

¹³² Radiyyuddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, II, 204; ed-Dahdâh, *ae.*, s. 30.

¹³³ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, s.175; el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûs*, s. 35.

¹³⁴ el-Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, s. 362.

¹³⁵ Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 279.

kısımdır. Ancak el-Mubberred (ö. h. 285) tek mef'ûl alan fiilleri, Cumhûr'un aksine, ikiye ayırmıştır¹³⁶.

a) *Fâil ile mef'ûlü, mubteda-haber olan fiiller.* Bunlar da nakıs fiil olan “كان” ve kardeşleridir. Bu fiiller de “ضَرَبَ” gibi fiildir. Bu fiillerin mef'ûlleri fâilden önce gelebildiği gibi fiilin önüne de geçebilir¹³⁷. Ayrı başlıklarda incelenmeleri fâil ile mef'ûlün aynı oluşundandır¹³⁸. Cumhûr ile el-Mubberred arasındaki görüş ayrılığı كَان vb'nin nâkıs fiil olduğu durumlardadır.

Nakıs fiillerin fâil ve mef'ûlü yani isim ve haberi kural bakımından mubteda-haber gibidir. Mubteda mârife, haber nekre olduğu gibi كَان 'nin ismi marife, haberi nekre olur. Nakıs fiillerin isim ve haberleri delil olmaksızın hazf edilemez¹³⁹.

b) *Fâil ile mef'ûlü mubteda-haber olmayan fiiller.* Bunlar da nâkıs fiillerin dışındaki diğer müte'addî fiillerin fâil ve mef'ûlleridir. Bir mef'ûl alan fiiller, lâzım fiillere hâs olan kalıplar hariç her kalıptan vardır.

ضَرَبَ زَيْدٌ عَلِيًّا. Zeyd Ali'yi dövdü. أَكْرَمَ زَيْدٌ عَمْرًا. Zeyd, Amr'a ikram etti.

دَخَرَ زَيْدٌ الْحَجَرَ. Zeyd, taşı yuvarladı. تَعَلَّمَ زَيْدٌ الْمَسْأَلَةَ. Zeyd meseleyi öğrendi.

Bir mef'ûl alan fiillerin tümünü saymak mümkün değildir. Şu var ki görmek, işitmek, tatmak, gibi duyu organları ile yapılan fiiller bir mef'ûl alan müte'addî fiillerdir¹⁴⁰. Bunların tümü Kur'ân-ı Kerîm'de bir mef'ûl almış şekilde kullanılmıştır. Meselâ, “فَدَّ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا.” Muhakkak ki Allah, eşi hakkında seninle tartışan kadının sözünü duydu¹⁴¹. وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي. Nehirden tatmayanlar ise bendendir¹⁴².” ayetlerinde geçen “سَمِعَ ve يَطْعَمَ” fiilleri birer mef'ûl almışlar.

¹³⁶ el-Mubberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, nşr. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme, Lecnetu İhya'it-Turasi'l-İslâmî, Kahire 1994, IV, 77–78.

¹³⁷ el-Mubberred, *ae.*, IV, 77–78.

¹³⁸ el-Mubberred, *Ae.*, ay.

¹³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 314.

¹⁴⁰ el-'Ukberî, *el-Lubâb*, II, 268; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 812.

¹⁴¹ el-Mucâdele, 1/58.

¹⁴² el-Bakara, 2/249.

1.2.3.2. İki Mef'ûl Alan Fiiller

İki mef'ûl alan fiiller genellikle nakille müte'addî yapılan sülâsî mezîd fiil kalıplarında bulunur. Bu fiiller de mef'ûllerinin aslına göre iki kısma ayrılır¹⁴³.

1.2.3.2.1. Mef'ûlleri Aslında Mubteda-haber Olan Fiiller

Mef'ûlleri aslında mubteda-haber olan fiiller, mubteda-haberin başına gelerek mubtedayı birinci mef'ûl, haberi de ikinci mef'ûl edinen fiillerdir. Bu fiillere mubteda-haberin hükmünü kaldırdıklarından dolayı “nevasih fiiller” denir¹⁴⁴. Ancak nevasih denilen fiillerin tümü bu kısma dâhil değildir. İki mef'ûl alan fiiller bilgi ve zan fiilleridir.

Bu iki mef'ûl, “رَأَيْتُ زَيْدًا قَائِمًا.” *Zeyd'in ayakta olduğunu bildim.*” örneğinde olduğu üzere sarîh isim olabildiği gibi اَنَّ ve اَنَّ‘den sonra gelen muevvel masdar da olabilir¹⁴⁵. Meselâ, “أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” *Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir*¹⁴⁶?” ayetinde “أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” cümlesi masdar te'vîlinde olup “تَعْلَمٌ” fiilinin iki mef'ûlü yerindedir. Mef'ûlleri aslında mubteda-haber olan ef'âl-i kulûb fiillerine şu örnekler verilebilir.

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ. *Onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız*¹⁴⁷.

لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم. *Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın*¹⁴⁸.

عَلِمَ أَنَّ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضِيٌّ. *Allah, içinizde hastaların bulunacağını bilmektedir*¹⁴⁹.

زَعَمْتَنِي شَيْخًا وَلَسْتُ بِشَيْخٍ إِنَّمَا الشَّيْخُ مَنْ يَدِبُّ دَبِيبًا. *Kadın yaşlandığımı sandı, oysa ben yaşlı değilim. Asıl yaşlı olan, emekleyerek yürüyendir*¹⁵⁰.

Ef'âl-i kulûb fiillerinden çoğunun tek mef'ûl alan ya da hiç mef'ûl gerektirmeyen başka manâları da vardır¹⁵¹. Meselâ ef'âl-i kulûbtan olan رَأَى fiili, رُؤْيَةُ الْبَصَرِ fiili رَأَى fiili (bildi) veya ظَنَّ (zannetti) manâsında ise iki mef'ûl alır. Ama رَأَى fiili (bilme) manâsında ise tek mef'ûl alır¹⁵². Aynı şekilde عَلِمَ fiili (bilme)

¹⁴³ İbn Ya'îş, İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş b. 'Alî, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, I-VI, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 177.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 162.

¹⁴⁵ 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 5.

¹⁴⁶ el-Bakara, 2/106

¹⁴⁷ el-Mumtehine, 60/10.

¹⁴⁸ en-Nûr, 24/11.

¹⁴⁹ el-Muzzemmil, 74/20.

¹⁵⁰ İbn Hişâm, *ae.*, s. 172.

¹⁵¹ 'Abbâs Hasan, *ae.*, II, 19; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 312.

¹⁵² el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, s. 70.

anlamında değil de عَرَفَ (*tanıma*) anlamında kullanıldığında tek mef'ûl alır. Meselâ, “رَأَيْتُ خَالِدًا. Halid'i gördüm. عَلِمْتُ عَمْرًا. Amr'ı tanıdım.” cümlelerinde görüldüğü gibi fiiller tek mef'ûlle yetinmiştir. Eğer mef'ûlden sonra yine mansûb bir isim gelirse, ikinci mef'ûl olarak görülmemelidir. Meselâ, “رَأَيْتُ زَيْدًا قَائِمًا. Ben Zeyd'i ayakta gördüm.” cümlesinde رَأَيْتُ fiili, (*gördüm*) manâsında kullanıldığı için “زَيْدًا” kelimesi mef'ûldür “قَائِمًا” ise hâldir. Aynı durum “عَلِمَ” için de geçerlidir. Meselâ, “عَلِمْتُ عَلِيًّا قَائِمًا” cümlesi “Ali'nin ayakta olduğunu bildim.” manâsında ise “عَلِيًّا قَائِمًا” kelimelerin her ikisi de mef'ûl olur. Ancak, “وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ. وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا اللهُ sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı¹⁵³.” ayetindeki عَلِمَ fiili عَرَفَ (*tanımak*) manâsında kullanıldığından tek mef'ûlle yetinmiştir¹⁵⁴.

Aslında muhteda-haber olan bu iki mef'ûl ve el-Mubberred'e göre mef'ûl olan “كَانَ”nin haberi, cümlenin asli öğeleri olduğundan, karine olmaksızın hazfedilemezler¹⁵⁵. Her ikisinin birlikte hazfedilmesi, Sibeveyh (ö. h. 180) ve Ahfeş (ö. h. 215) dışındaki âlimler tarafından kabul edilmiştir¹⁵⁶. Nitekim “أَعْنَدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى” *Acaba gaybın bilgisi kendi yanındadır da o görüyor mu¹⁵⁷?*” ayetinde يَرَى fiili, iki mef'ûlü hazfedilmiş olarak kullanılmıştır.

Bu fiillerin her iki mef'ûlü, hakikatte muhteda-haber olduklarından dolayı, takdîm ve te'hîrde, muhteda-haberin kurallarına tabidir¹⁵⁸. Ayrıca bu fiillerin ikinci mef'ûlü hakikatte müsned/haber olduklarından meçhûl fiillere nâibu'l-fâil olamazlar¹⁵⁹. Çünkü nâibu'l-fâil yapılmaları durumunda müsnedün ileyh olacaklardır. Böylece bu mef'ûller aynı anda hem müsned hem de müsnedün ileyh olurlar, bu ise caiz değildir¹⁶⁰. Ayrıca علم fiilinin ikinci mef'ûlü ve أَعْلَمَ fiilinin üçüncü mef'ûlü, aslında haber olduğundan dolayı cümle de gelebilir. Ama fâil ve fâilin yerine geçenler cümle olamaz¹⁶¹.

¹⁵³ en-Nahl, 16/78.

¹⁵⁴ el-Galâyînî, *Câmi' u' d-durûs*, s. 38.

¹⁵⁵ el-Mubberred, *el-Muktadab*, III, 95; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri' z-zeheb*, s. 334.

¹⁵⁶ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 434–435.

¹⁵⁷ en-Necm, 53/35.

¹⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 311; ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 23.

¹⁵⁹ el-Câmî, *el-Fevâidu' z-Ziyâiyye*, s. 70.

¹⁶⁰ ez-Zemahşerî, *ae.*, s. 309; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 310; el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, s. 79.

¹⁶¹ İbn Ya'îş, *ae.*, IV, 310.

Ef'âl-i kulûbun ilğâ ve ta'lîk gibi birtakım özellikleri vardır¹⁶². Ancak konumuz dışı olduklarından detaya girmeyi uygun görmedik. Bu fiiller ilğâ edildikleri zaman lâzım fiil olurlar¹⁶³. Ef'âl-i kulûbu diğer fiillerden ayıran bir diğer özellik de, bu fiillerin fâil ile mef'ûlünün aynı şahsı gösteren zamîr şeklinde olabilmesidir¹⁶⁴. Diğer fiiller için böyle bir durum söz konusu değildir. Meselâ “نَصَرْتُ” veya “نَصَرْتُنِي” denilemez. Onun yerine, aynı manâyı ifade için “نَصَرْتُ نَفْسِي” denilmelidir. Ef'âl-i kulûbta ise fâil ile mef'ûlünün aynı şahsı gösteren zamîrolarak kullanılabilir¹⁶⁵. Meselâ, “أَعَصِرُ خَمْرًا. إني أَرَانِي Muhakkak ben rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm¹⁶⁶.” ayetinde fâil ile mef'ûlün zamîri mütekellim zamîri olarak gelmiştir.

Her iki mef'ûlü mubteda-haber olan bu fiillerin diğer bir özelliği de iki mef'ûlü arasına fasıl zamîrinin girebilmesidir¹⁶⁷. Meselâ, “عَلِمْتُ الْأَسْتَاذَ هُوَ الْكَرِيمَ.” Hocanın değerli olduğunu bildim.” cümlesinde iki mef'ûl arasına هُو zamiri girmiştir.

1.2.3.2.2. Mef'ûlleri Aslında Mubteda-haber Olmayan Fiiller

İki mef'ûl alıp mef'ûlleri aslında mubteda-haber olmayan fiiller de, Arapçadaki kullanıma bağlı olarak iki kısma ayrılmaktadır¹⁶⁸.

a) *Bazen müte'addî olup iki mef'ûl alan, bazen de lâzım olan fiiller.*

Bu fiiller iki anlama gelirler. Meselâ, “نَقَصَ الْمَالُ. Mal eksildi.” örneğinde نَقَصَ fiili mef'ûl almayarak, lâzım fiil olarak kullanılmıştır. Aynı fiil, “نَقَصْتُ زَيْدًا مَالًا. Zeyd'e malı kıstım.” cümlesinde ise iki mef'ûl alan müte'addî bir fiil olarak kullanılmıştır¹⁶⁹.

b) *Sürekli iki mef'ûl alan müte'addî fiiller.* Bu fiiller her zaman müte'addî olarak kullanılan fiillerdir. Meselâ, “أَعْطَى زَيْدٌ عَلِيًّا دِرْهَمًا. Zeyd, Ali'ye bir dirhem verdi.

¹⁶² Ta'lîk; Amilin ameline engel olan edatlardan dolayı lâfzen amel edememesidir. Meselâ, . عَلِمْتُ زَيْدٌ قَاتِمٌ Zeyd'in kesin ayakta olduğunu bildim. İlğâ'; mef'ûllerin fiilin önüne geçmesi sebebiyle fiilin amel etmeme durumudur. Meselâ, خَالِدٌ عَلِمْتُ قَاتِمٌ Halit-öğrendim- ayaktadır. Geniş bilgi için bk. Radiyyuddîn, Şerhu'l-Kâfiye, II, 281.

¹⁶³ İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufasssal, IV. 329.

¹⁶⁴ Radiyyuddîn, Şerhu'l-Kâfiye, II, 279; el-Câmî, el-Fevâidu'z-Ziyâiyye, s. 366.

¹⁶⁵ ez-Zemahşerî, ae., s. 313; İbn Ya'îş, ae, s. 333; 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-vâfi, II, 44.

¹⁶⁶ Yusuf, 12/36.

¹⁶⁷ İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s.182.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-zeheb, s. 318.

¹⁶⁹ el-Es'ad el-Hâşiyetu'l-'asriyye, II, 243.

İki mef'ûl alan fiillerin her iki mef'ûlü, “إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ.” Şüphesiz ki, Biz sana Kevser'i verdik¹⁷⁰.” ayetinde görüldüğü üzere cümlede zikredilebildiği gibi çeşitli anlamlar ifade etmek için karine olmaksızın da hafzedilebilir¹⁷¹.

Arapçada mef'ûl, bazen ses ve kelimelerin uyumuna, bazen de manâya yönelik nedenlerle hafzedilir¹⁷². Birincisine “lafzî sebepler” ikincisine de “manevî sebepler” denir¹⁷³. Mef'ûlün lafzî sebeplerle hafzedildiği yerler kısaca şunlardır:

a) *Tenâsubu'l-fevâsıl*

“Tenâsubu'l-fevâsıl” ayetlerin son harflerinin aynı olmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ayet sonlarının aynı harfle bitmesi için bazen mef'ûl hafzedilir. Meselâ, *Kuşluk vaktine ve karanlığı örtünce geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, darılmadı da*¹⁷⁴.

Ayette geçen *فَلَى* fiilinin mef'ûlü olan “ك” zamîri, bir önceki ayetin sonu olan *سَجَى* kelimesi ile uyum sağlanması için hafzedilmiştir.

b) *Îcâz*

“Îcâz” if'âl kalıbından masdar olup, lügatte; “az sözle çok şey anlatma sanatı” olarak tarif edilir¹⁷⁵. Mef'ûller bazen îcâz için hafzedilir. Meselâ,

“*وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ.* Allah yolunda harca.” ayetinde mef'ûl zikredilmeyerek, harcanacak olan şeyin sadece mal veya para olmadığını, bilakis sahip olunan ve değer verilen her şey olabileceğini ifade etmiştir. Mef'ûlün zikredilmesi durumunda bu manâ ortaya çıkmazdı.

c) *Ma'lûmiyyet/Mef'ûlün bilinmesi*

Mef'ûller bazen sözün gelişinden anlaşıldığı için hafzedilir. Meselâ,

“*دَعَوْتُ الْبَجِيلَ فَلَمْ يَقْبَلْ.* Cimriden yardım diledim, fakat yardım etmedi”¹⁷⁶.” örneğinde *يَقْبَلُ* fiilinin mef'ûlü olan *الدَّعْوَةَ* kelimesi, sözün gelişinden anlaşıldığı için zikredilmeyip fâille yetinilmiştir.

¹⁷⁰ el-Kevser, 108/1.

¹⁷¹ İbnü'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 249.

¹⁷² Mef'ûlün hafzedilmesinin nedenleri hakkında geniş bilgi için bk. ‘Abbâs Hasan, *el-Belâğâ funûnuhâ ve efnânuhâ*, Dâru'l-Furkân, Ürdün 2005, ss. 285-299.

¹⁷³ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 189.

¹⁷⁴ ed-Duhâ, 93/3.

¹⁷⁵ el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğat*, s. 92; Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, s. 476.

¹⁷⁶ ‘Abbâs Hasan, *ae*, II, 179.

Mef'ûller bazı durumlarda da mânevî sebeplerden dolayı hazfedilir. Manevi sebepleri de kısaca şöyle sıralıyabiliriz:

a) *İhtikâr/Küçümseme*

“İhtikâr” sözlükte; “bir şeyi değersiz bulma, hakir görme” anlamına gelir¹⁷⁷.

Mef'ûller bazen zikredilmeye değer bulunmadığından dolayı hazfedilir. Meselâ,

“كَتَبَ اللهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي. Allah, “şüphesiz ben ve elçilerim mutlaka galip geleceğiz” diye yazmıştır¹⁷⁸.” ayetinde Allah kâfirleri zikre değer bulmamış, kime karşı galip geleceğini zikretmeyerek değersiz olduklarını ifade etmiştir.

b) *Umûmluk*

Mef'ûller bazen umûmluk/genelleme bildirmek için hazfedilir. Meselâ,

“فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى... Allah yolunda harcaşıp ondan sakınanlar ise...”¹⁷⁹

ayetinde أَعْطَى fiilinin her iki mef'ûlü hazfedilerek, her ne verilirse ve kime verilirse anlamında umûmluk ifade etmiştir.

Mef'ûller sorulan bir soruya cevap teşkil ettikleri zaman ya da maksûr oldukları zaman zikredilmeleri vacip olur¹⁸⁰. Meselâ, “أَلْبَسْتُ عَلِيًّا ثَوْبًا. Ali'ye elbise giydirdim.” cümlesi, “Ali'ye ne giydirdin?” sorusuna cevap olması durumunda ikinci mef'ûl olan ثَوْبًا kelimesinin zikri vacip olur¹⁸¹.

Hakikatte muhteda-haber olmayan bu mef'ûllerden ilki “birinci mef'ûl” diğeri “ikinci mef'ûl” olarak isimlendirilir. Cümlenin diziliş sıralamasında, anlam açısından karışıklığa sebebiyet vermemek için anlam itibari ile fâil olan birinci mef'ûl, ikinci mef'ûlden önce getirilmelidir¹⁸². Meselâ, “أَلْبَسْتُ زَيْدًا جُبَّةً. Zeyd'e cübbe giydirdim.” cümlesinde giyme fiilini üstlenen Zeyd birinci mef'ûldür. Manâ cihetiyle fâil olan زَيْدًا kelimesi, أَلْبَسَ fiili اِفْعَال kalıbına nakil ile müte'addî yapılmadan önce fâildi. Çünkü اِفْعَال fiili اَلْبَسَ fiili babına nakledilmeden önce زَيْدًا جُبَّةً “Zeyd cübbeyi giydi.” şeklinde idi. زَيْدًا kelimesinin fâilliği bu cümlede ortaya çıkmaktadır. Birinci mef'ûl manâ itibariyle fâildir, denilirken kastedilen budur.

¹⁷⁷ Muhammed Murtadâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-Kâmûs*, nşr. 'Abdulfettâh Ahmed, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', Kuveyt 1965, XI, 70.

¹⁷⁸ el-Mucâdele, 58/21.

¹⁷⁹ el-Leyl, 92/5.

¹⁸⁰ İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 250.

¹⁸¹ 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 179.

¹⁸² İbnu'n-Nâzim, *ae.*, s. 250; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 134.

İki mef'ûl alan fiillerin her iki mef'ûlü, manâda fâil olmaya uygun ise, birinci ve ikinci mef'ûllerin yer değiştirmesi, ya da ikinci mef'ûlün nâibu'l-fâil olması, anlam karışıklığına sebep olacağından caiz olmaz¹⁸³. Meselâ, “أَعْطَيْتُ خَالِدًا عَلِيًّا.” *Ben Ali'yi Halit'e verdim.*” cümlesinde her iki mef'ûl de alma eylemini yapmaya elverişli olmaları cihetiyle fâil olmaya müsaittir. Birinci ve ikinci mef'ûllerin yer değiştirmesi anlam karışıklığına sebep olur. Böyle bir karışıklığı engellemek için her iki mef'ûlü sırasıyla zikretmek gerekir¹⁸⁴. Ancak her iki mef'ûl, fâil olmaya elverişli olmazsa, anlamda herhangi bir karışıklığa sebep olmayacağından birinci ve ikinci mef'ûl arasında sıralama mecburiyeti ortadan kalkar ve ikinci mef'ûl, birinci mef'ûlden önce gelebilir¹⁸⁵. Meselâ, “أَعْطَيْتُ الْقَلَمَ عَلِيًّا.” *Kalemi Ali'ye verdim.*” cümlesinde birinci ve ikinci mef'ûl yer değiştiği halde, ikinci mef'ûl alma eylemini gerçekleştirebilme açısından fâil olmaya elverişli olmadığından dolayı, ikinci mef'ûlün birinci mef'ûlden önce gelmesi karışıklığa yol açmaz.

Birinci ve ikinci mef'ûllerin sıralanması önemli bir meseledir¹⁸⁶. Çünkü fiil bu mef'ûllerden hangisinin nâibu'l-fâil olacağı, birinci ve ikinci mef'ûlün bilinmesine bağlıdır.

Birinci ve ikinci mef'ûller için geçerli olan bu sıralama, sarîh ve gayr-i sarîh mef'ûllerde de geçerlidir¹⁸⁷. Dolayısıyla sarîh mef'ûl, gayr-i sarîh mef'ûlden önce gelmelidir. Meselâ, “أَخَذَ الطَّالِبُ الْقَلَمَ مِنْ زَمِيلِهِ.” *Öğrenci, arkadaşından kalemi aldı.* Sarîh mef'ûl varken gayr-i sarîh mef'ûlün nâibu'l-fâil yapılması caiz değildir¹⁸⁸. Bundan dolayı fiil meçhûle çevrildiğinde, sarîh mef'ûl nâibu'l-fâil olur. Meselâ, “دَفَعْتُ الْمَالَ إِلَى زَيْدٍ.” *Malı Zeyd'e verdim.*” cümlesinde دَفَعَ fiilini meçhûl fiile çevirdiğimiz zaman, sarîh mef'ûl olan الْمَالُ kelimesi nâibu'l-fâil yapılarak “دَفَعَ الْمَالَ إِلَى زَيْدٍ” denilir. Sarîh mef'ûl varken gayr-i sarîh mef'ûl olan câr ve mecrûru nâibu'l-fâil yaparak, دَفَعَ إِلَى زَيْدٍ الْمَالَ demek hatadır¹⁸⁹.

¹⁸³ el-Enbârî, *Kitabu esrâri'l-'Arabiyye*, s. 96; el-Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, s. 70; Radiyuddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, I, 84.

¹⁸⁴ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 134; el-Hudârî, Muhammed b. Mustafâ b. Hasan, *Hâşiyetu'l-Hudârî 'alâ Şerh'î İbn 'Akîl*, I-II, Kahire, ts. I, 364.

¹⁸⁵ es-Sabbân, *ae.*, II, 134.

¹⁸⁶ Geniş bilgi için bk. el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûs*, III, 8,14.

¹⁸⁷ es-Sabbân, *ae.*, II, 134; el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, I, 364.

¹⁸⁸ İbn Cinnî, *el-Luma'*, s. 84; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 313; el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, s. 79.

¹⁸⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 310.

Her iki mef'ûlü hakikatte muhteda-haber olan ef'âl-i kulupta, muhteda olan birinci mef'ûl, nâibu'l-fâil olur¹⁹⁰.

1.2.3.3. Üç Mef'ûl Alan Fiiller

Arapçada üç mef'ûl alan fiiller çok nadirdir. Üç mef'ûl alan fiillerin sadece ef'âl-i-kulûbtan عَلِمَ ve رَأَى fiillerinin اِفْعَال (if'âl) kalıbına nakledilmiş şeklinde bulunduğu kabul edilmiştir¹⁹¹. el-Enbârî (ö. h. 577) üç mef'ûl alan عَلِمَ ve رَأَى fiillerinin tef'il babında da gelmesini caiz görmüştür¹⁹². el-Ahfeş ise bir fiilin üç mef'ûl alabilmesini, ef'âl-i kulûb'tan yalnızca عَلِمَ ve رَأَى fiillerine has bir durum olarak görmeyip, iki mef'ûl alan bütün fiillerin, اِفْعَال (if'âl) kalıbına nakille, üç mef'ûle müte'addî yapılmasının kıyâsî olduğunu kabul etmiş, ancak bu görüş destek bulamamıştır¹⁹³. İbn-i Hişâm (ö. h. 761) ise اُنْبَأَ ve حَدَّثَ gibi fiillerin de üç mef'ûl alabileceğini, ancak bunun yine de عَلِمَ manâsını tazmîn edilmesiyle olduğunu söylemiştir¹⁹⁴. Üç mef'ûl alan fiile aşağıdaki ayet örnek verilebilir.

كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ. *Böylece Allah onlara, işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir*¹⁹⁵.

Üç mef'ûl alan fiillerin bu kadar nadir kullanılması ve bazı fiil ve kalıplara has olması da göstermektedir ki bir fiilin üç mef'ûl alması konusu tartışılmaya açıktır. Zira üç mef'ûl alan fiillere bakıldığı zaman bu fiillerin ikinci ve üçüncü mef'ûllerinin gerçekte cümle olup ayrı birer mef'ûl olmadığı görülür. Üç mef'ûl alan fiillerin iki mef'ûl alan fiiller kategorisinde değerlendirilmesi mümkündür.

Üç mef'ûl alan fiillerin mef'ûlleri herhangi bir delil olmaksızın hazfedilemez¹⁹⁶. Eğer bir delil bulunursa hazfedilebilir¹⁹⁷. Ayrıca iki mef'ûl alan fiillerin mef'ûllerinde câiz olan ilğâ ve ta'lîk, üç mef'ûl alan bu fiillerin ikinci ve üçüncü mef'ûllerinde de caizdir¹⁹⁸.

¹⁹⁰ 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 112.

¹⁹¹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, IV, 2093.

¹⁹² el-Enbarî, *Kitâbu esrâri'l-'Arabiyye*, s. 94

¹⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 308; es-Sabbân, *ae.*, II, 59.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 333.

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/167.

¹⁹⁶ 'Abbâs Hasan, *ae.*, II, 60.

¹⁹⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V, 313.

¹⁹⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 55

Üç mef'ûl alan fiillerin birinci mef'ûlü, iki mef'ûl alan ve mef'ûlleri aslında mubteda-haber olmayan fiillerin birinci mef'ûlü gibidir¹⁹⁹. Onlarda geçerli olan bütün kurallar üç mef'ûl alan fiillerin birinci mef'ûlünde de geçerli olur.²⁰⁰ Zira bu üç mef'ûlden birincisi, iki mef'ûl alan fiillerin birinci mef'ûlü gibi manâ yönü ile fâildir. Çünkü اِفْعَالْ kalıbına nakledilen sülâsî fiillerdeki fâil, اِفْعَالْ kalıbına nakledildikten sonra mef'ûl olur. Meselâ, “عَلِمَ أَحْمَدُ عَلِيًّا فَاضِلًا” Ahmet Ali'nin faziletli olduğunu bildi.” cümlesinde عَلِمَ fâildir. Ancak اِفْعَالْ kalıbına nakledip,

“أَعْلَمْتُ أَحْمَدَ عَلِيًّا فَاضِلًا” Ahmet'e Ali'nin faziletli olduğunu bildirdim.” denilirse, عَلِمَ birinci mef'ûl olur. Ancak yine işi öğrenen olması yönüyle fâildir. Çünkü manâ bakımından bilen kişi Ahmet'tir.

Üç mef'ûl alan fiiller meçhûl fiile çevrildiği zaman birinci mef'ûl nâibu'l-fâil olur. Meselâ, “أَعْلَمْتُ الطَّالِبَ الْأُسْتَاذَ كَرِيمًا” Öğrenciye, öğretmenin cömert olduğunu bildirdim.” cümlesindeki أَعْلَمْتُ fiili meçhûl fiile dönüştürüldüğünde şöyle denilir:

أَعْلَمَ الطَّالِبُ الْأُسْتَاذَ كَرِيمًا Öğrenciye öğretmenin saygıdeğer olduğu bildirildi.

Üç mef'ûl alan fiillerin ikinci ve üçüncü mef'ûlleri, aslında mubteda-haber olduklarından dolayı nâibu'l-fâil olamazlar²⁰¹.

1.2.4. Mûte'addî Fiilin Kalıpları

Arapçada her kalıbın ifade ettiği birtakım manâlar vardır. Ayrıca bir fiilin başka bir kalıba çevrilmesinin belli kuralları vardır. Bütün mücerred fiiller tüm kalıplara nakledilmez. Başka kalıplara nakli kıyâsî olanlar olduğu gibi semâî olanlar da vardır²⁰². Mücerred ve mezîd fiil kalıplarının ifade ettiği manâları detaylı şekilde ele almayacağız. Ancak mûte'addîlik ifade eden kalıpları sayıp, bu kalıpların mûte'addîliğin yanı sıra ifade ettiği anlamlara kısaca değineceğiz.

¹⁹⁹ eş-Şelebîn, Ebû 'Amr b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdî, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyyeti'l-kebîr*, nşr. Turkî b. Sehv b. Nezzâl el-'Uteybî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1994, II.709.

²⁰⁰ A.mlf, *ae.*, II. 706.

²⁰¹ el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, s. 79.

²⁰² Radiyyuddîn, *Şerhu's-Şâfiye*, I, 84.

1.2.4.1. Mücerred Fiil Kalıpları

Sülâsî fiillerin altıncı babı olan فَعَلَ يَفْعُلُ kalıbı hâriç tutulursa mücerred fiil babların tümü müte'addî olabilir²⁰³. Bu fiillerin kalıpları ve örnekleri şu şekilde sıralanabilir.

1. فَعَلَ يَفْعُلُ : نَصَرَ اللهُ الْمُؤْمِنِينَ. Allah mü'minlere yardım etti.
2. فَعَلَ يَفْعُلُ : ضَرَبَ الشَّرْطِيُّ اللَّصَّ. Polis, hırsızı vurdu.
3. فَعَلَ يَفْعُلُ : فَتَحَ الطِّفْلُ الْبَابَ. Çocuk kapıyı açtı.
4. فَعَلَ يَفْعُلُ : عَلِمَ الْوَالِدُ أُمَّهُ مُشْفِقَةً. Çocuk annesinin şefkatli olduğunu bildi.
5. فَعَلَ يَفْعُلُ : وَرِثَ الْوَالِدُ أَبَاهُ. Çocuk babasına varis oldu.
6. فَعَلَّكَ يَفْعَلُّكَ : دَحْرَجَ زَيْدٌ الْحَجَرَ. Zeyd taşı yuvarladı.

Rubâî mücerred fiillerin sadece bir kalıbı vardır²⁰⁴. Bu kalıp lâzım fiillerde kullanılmakla beraber daha çok müte'addîlikte kullanılmaktadır.²⁰⁵ فَعَلَّكَ kalıbının müte'addîlik dışında kullanıldığı manâlar şunlardır²⁰⁶:

1. Teşbih/Benzetme

فَعَلَّكَ kalıbı bazen benzetme için kullanılır. Meselâ, عَقْرَبْتُ الصُّدْعَ. Zülfimü akrep gibi kıvırdım." cümlesinde عَقْرَبَ kelimesi isimdir. فَعَلَّكَ kalıbına nakledilerek benzetme ifade etmiştir.

2. Eklemek/Katmak

فَأَلْفَأْتُ الطَّعَامَ. Yemeği biberledim.

Sayılan bu anlamlar, bu kalıpların ekseriyetle ifade ettiği anlamlardır. Ancak bu kalıpların ifade ettiği anlamlar bunlarla sınırlı değildir²⁰⁷.

1.2.4.2. Mezîd Fiil Kalıpları

Müte'addî fiillerde kullanılabilen mezîd fiil kalıpları, müte'addîliğin yanı sıra başka manâlar da ifade edebilmektedir. Zira bir fiilin müte'addî veya lâzım olarak kullanılması bu fiillerin başka anlamlar da ifade etmeyeceği anlamına gelmez. Meselâ bir fiil müte'addîlik bildirirken aynı zamanda talep manâsı da bildirebilir.

²⁰³ et-Taftâzânî, Şerhu Sa'diddîn, s. 22; Sevinç, agm, s. 270. Ayrıca bazen müte'addî fiiller bu kalıba taaccub ifadesi için nakledilir. Örneğin, فَهَمَّ الرَّجُلُ. Ne anlayışlı adam

²⁰⁴ el-Binâ, s. 222.

²⁰⁵ 'Udayme, el-Muğni fî tasri'fi 'l-ef'âl, s. 107.

²⁰⁶ es-Sevde, el-Mu'cemu 'l-mufassal, s. 506.

²⁰⁷ Kalıplar ve anlamları hakkında geniş bilgi için bk. Radiyuddîn, Şerhu's-Şâfiye, s. 113; R. Resul Sevinç, Arap Dilinde Masdarlar, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, ss. 44-77.

5. Duâ

إِفْعَال kalıbı bu anlamda azda olsa kullanılmaktadır²¹⁴. Meselâ,

أَشْفَيْتُهُ *Ona şifa bulması için dua ettim.*

Saydığımız bu anlamlar vb. اِفْعَال kalıbının müte'addîliğinin yanı sıra ifade ettiği meşhur manâlarıdır. Fakat bütün bunlar semâî/işitseldir. Araplardan duyulmadan fiiller bu anlamları ifade için اِفْعَال kalıbına çevrilemez²¹⁵.

b) فَعَّلَ Kalıbı

فَعَّلَ kalıbının ifade ettiği anlamlar kısaca şunlardır²¹⁶.

1. Müte'addîlik/Geçişlilik

فَرَّحْتُ عَلِيًّا *Ali sevindi.* فَرَّحْتُ عَلِيًّا *Ali'yi sevindirdim.*

فَدَّ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا *Muhakkak ki nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir*²¹⁷. Bu cümlelerde geçen فَرَّحَ ve زَكَّى fiilleri lâzım fiildirler. فَعَّلَ kalıbına nakille müte'addî fiil olup mef'ûl almışlardır.

2. Teksîr/Çokluk

فَعَّلَ kalıbı yapılan fiilin çokça yapıldığını ifade için de kullanılır. Bu çokluk ifadesi bazen fâilde bazen mef'ûlde bazen de fiilde olabilir²¹⁸.

Cumhûra göre أَفْعَلَ ile فَعَّلَ kalıpları arasında fark yoktur. Fakat ez-Zemahşerî (ö. h. 538) فَعَّلَ kalıbında gelen fiillerin icrasında tekrar ve mühlet manâsı olduğunu iddia etmiştir²¹⁹. İddiasını da aşağıdaki ayetle desteklemiştir.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ.

*O, sana Kitabı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O daha önce de Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet kaynağı olarak indirmişti. Furkan'ı da o indirdi*²²⁰.

Ayette, Kur'ân-ı Kerîm söz konusu olduğunda vahyin mükerrer ve aralıklarla olduğunu ifade için فَعَّلَ kalıbı kullanılmış, diğer semavi kitaplarda yani Tevrat ve

²¹⁴ 'Udayme, *el-Muğni fi tasrîfi 'l-ef'âl*, s. 116.

²¹⁵ Radiyyuddîn, *Şerhu 'ş-Şâfiye*, I, 84.

²¹⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'u'l-kebîr*, s. 129; et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 26; es-Sevde, *el-Mu'cemu 'l-mufassal*, s. 258.

²¹⁷ eş-Şems, 91/9.

²¹⁸ Radiyyuddîn, *ae*, I, 92.

²¹⁹ es-Sabbân, *Hâşiyetu 's-Sabbân*, II, 92.

²²⁰ Âli İmrân, 3/3-4.

İncil’de ise vahiy tek seferde olup kitaplar toplu şekilde indirildiğinden أَفْعَلَ kalıbı kullanılmıştır²²¹.

3. Teveccüh/Yönelme

فَعَلَ kalıbı bazen bir yöne veyahut bir şeye dönme manâsında kullanılır. Meselâ, شَرَّقَ وَجْهَهُ *Yüzünü doğuya çevirdi*. Örneğinde, doğu manâsında olan شَرَّقَ *şark* kelimesi فَعَلَ babına nakledilerek *şarka yönelme* manâsı elde edilmiştir.

4. Bir Şeyi Fiilin Aslına Nisbet

لا تُكْفِرُ مَوْمِنًا. *Hiçbir mümini küfre nispet etme!* Bu örnekte de فَعَلَ kalıbından gelen تُكْفِرُ fiili, kişiyi fiilin aslına nispet manâsında kullanılmıştır.

c) فاعل Kalıbı

فاعل kalıbının ifade ettiği başlıca anlamlar şunlardır²²².

1. Müte’addilik/Geçişlilik

Meselâ, “عافاك الله. *Allah sana afiyet versin.*” cümlesinde görüldüğü gibi عافى fiili mef’ûl almış müte’addî bir fiildir. Burada muşâreket düşünülemez.

2. Muşâreket/Ortaklık

فاعل kalıbı genelde muşâreket (*ortaklık/işteşlik*) için gelir.

جالسْتُ زَيْدًا. *Zeyd ile oturdum.* Zeyd oturdu. جالسَ زَيْدًا.

ماشيئته. *Onunla yürüdüm.* Zeyd yürüdü. ومشي زَيْدًا.

Ancak şöyle bir soru ile karşılaşılabilir. Muşârekette fâil ile mef’ûl fiili karşılıklı olarak yapıyorlarsa, bu durumda hangisinin fâil, hangisinin mef’ûl olduğunu belirleyen nedir? Bu soruya şu şekilde cevap vermek mümkündür. Her ne kadar fâil ile mef’ûl fiili karşılıklı olarak işlemişlerse de eylemi başlatan ikisinden biridir. Dolayısı ile başlatan fâil, diğeri ise mef’ûl diye isimlendirilir.

3. Teksîr/ Çokluk

فاعل kalıbının ifade ettiği manâlardan biri de fiilin, mubâlağalı ve defaatle yapıldığı anlamıdır. Meselâ,

ضاعفته. *Onu katladım*²²⁴. ناعمته الله. *Allah ona çokça nimet vermiş*²²³.

²²¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, Beyrut ts. I, 411; Radiyyuddîn, *Şerhu’s-Şâfiye*, I, 93.

²²² İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘u’l-kebir*, s. 129 es-Sevde, *el-Mu‘cemu’l-mufassal*, s. 286.

²²³ ‘Udayme, *el-Muğni fi tasrihi’l-ef’âl*, s. 118.

²²⁴ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 26.

1.2.4.2.2. Beş Harfli Müte'addî Mezîd Kalıplar

İki harfin eklenmesiyle oluşan ve müte'addî kullanılan fiil kalıpları üçtür:

a) اِفْتِعال Kalıbı

Bu kalıbın kullanıldığı manâ müte'addîliktir²²⁵. Mesela, اِجْتَنَّبَ عَلِيٌّ صَاحِبَهُ. *Ali arkadaşını çekti.* Ancak bu kalıp müte'addîlikte az kullanılmıştır.

b) تَفَعُّل Kalıbı

Çok geniş anlam yelpazesi olan bu kalıp başlıca şu anlamlara gelmektedir:

1. Müte'addîlik/Geçişlilik

Bu kalıp müte'addî olarak kullanılıp mef'ûlü nasb eder. Meselâ, لا يَفُومُونَ إِلَّا كَمَا يَفُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ. *Faiz yiyenler ancak şeytanın çarptığı kişinin kalktığı gibi kalkarlar*²²⁶.

2. Tedrîcilik/Aşamalı/Adım adım

تَفَعُّل kalıbı tedrîciliği yani fiilin aşamalı, azar azar yapıldığını ifade etmek için de kullanılır. Örneğin, تَجَرَّعْتُ الْمَاءَ. *Suyu yudumladım.*

3. Mutâva'at/Dönüşlülük

Bu kalıp mutâva'at manâsını da ifade eder. Mutâva'at, fiillerin bir mef'ûl kaybetmesine sebep olur²²⁷. Bundan dolayı buradaki mutâva'attan kasıt, iki mef'ûl alan fiillerin mutâva'atıdır. Meselâ, عَلَّمْتُ الطَّالِبَ الْمَسْئَلَةَ. *Öğrenciye konuyu öğrettim.* تَعَلَّمَ الطَّالِبُ الْمَسْئَلَةَ. *Öğrenci konuyu öğrendi.*

4. İttihâz/Edinme

“İttihâz” mef'ûlün fâil tarafından, fiilin aslı olarak tutulmasıdır²²⁸. Meselâ, “تَوَسَّدَ عَلِيٌّ الْحَجَرَ” *Taşı yastık edindi.*” cümlesinde mef'ûl olan الْحَجَرَ kelimesi, fâil olan Ali tarafından تَوَسَّدَ fiilinin aslı olan وسادة (*Yastık*) olarak edinilmiştir.

c) تَفَاعُل Kalıbı

تَفَاعُل babının kullanıldığı anlamlar şunlardır:

1. Müte'addîlik/Geçişlilik

Meselâ, تَقَاضَيْتُهُ. *Onunla ödeştik.*

²²⁵ İbn 'Usfûr, *el-Mumti 'u'l-kebîr*, s. 131.

²²⁶ el-Bakara, 2/275.

²²⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 130.

²²⁸ Radiyyuddîn, *Şerhu's-Şâfiye*, s. 105; et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 27.

2. Mutâva'at/Dönüşlülük

Buradaki mutâva'at anlamındaki fiil, eğer iki mef'ûl alan müte'addî fiillerin mutâva'atı olursa müte'addî fiil olarak kalıp bir mef'ûl alır. Meselâ, “نَارَعْتُ بِكْرًا الْمَوْضُوعَ” *Bekir ile konuyu tartıştum.*” cümlesinde نَارَعْتُ fiili بِكْرًا ve الْمَوْضُوع olmak üzere iki mef'ûl aldığından تَفَاعُلْ babına nakledilse bile tek mef'ûl alan müte'addî bir fiil olarak kalacaktır. Meselâ, “تَنَارَعْنَا الْمَوْضُوعَ” *Konuyu tartıştık.*” cümlesinde fiil تَفَاعُلْ kalıbında gelmiş ve bir mef'ûl almıştır.

1.2.4.2.3. Altı Harfli Müte'addî Mezîd Kalıplar

Sülâsî fiile üç harf ziyade etmekle elde edilen altı harfli fiiller de toplam dört kalıptır²²⁹. Bunlardan müte'addîlikte kullanılan sadece bir kalıp vardır.

a) اِسْتَفْعَالْ Kalıbı

Bu kalıp çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bu kalıp ve kullanıldığı anlamlar şunlardır²³⁰:

1. Müte'addîlik

اِسْتَخْرَجَ خَالِدٌ الْمَالَ. *Halit malı çıkardı.*

2. Talep/İstek

اِسْتَفْعَلَ kalıbı talep bildirdiğinde, fiilin meydana gelmesinin arzulandığını ifade eder. Meselâ, “اِسْتَعْفِرِ اللّٰهَ يَغْفِرُ لَكَ.” *Allah'tan af dilersen Allah'ta affeder.*” cümlesindeki اِسْتَفْعَلَ kalıbı talep bildiriyor.

3. İtikât/Vicdân/Bulma

Bu kalıp vicdân (bir şeyi bir hal üzere bulmak) anlamı ifade eder. Meselâ, اِسْتَعْظَمَ الطَّالِبُ اُسْتَاذَهُ. *Öğrenci, öğretmenini büyük gördü, büyük olduğuna inandı.*

Bu fiil kalıpları ve ifade ettikleri manâlar, mücerred fiiller ve bunların ekli kalıpları için geçerli olan bir durumdur. Zikredilen bu anlamlar, bu kalıpların ekseriyetle ifade ettiği anlamlardır. Ancak bu kalıpların ifade ettiği anlamlar bunlarla sınırlı değildir²³¹.

Lâzım ve müte'addî fiillerin tanımını ve kısımlarını belirttikten sonra şunu bilmekte fayda vardır.

²²⁹ *el-Binâ*, s. 219.

²³⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'u'l-kebir*, s. 132; es-Sevde, *el-Mu'cemu'l-mufassal*, s. 447.

²³¹ Kalıplar ve anlamları hakkında geniş bilgi için bk. İbn 'Uşfûr, *ae.*, ss. 124-133; Radiyyuddîn, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s. 113; es-Sevde, *ae.*, s. 437; Sevinç, *Arap Dilinde Masdarlar*, ss. 44-77.

Fiillerin lâzım veya müte'addî olması semâîdir²³². Ancak lâzım ve müte'addî fiilleri birbirinden ayırt etmek için şu hususların bilinmesinde yarar vardır. Bazı fiiller kullandıkları kalıplara bakılarak lâzım fiil olup olmadıkları anlaşılabilir²³³. Zira bazı kalıplar lâzım fiil dışında kullanılmadığından dolayı delil aramaksızın bu kalıplar üzerinde gelen fiillerin lâzım oldukları söylenebilir. Sadece lâzım fiil olarak kullanılan fiil kalıplarını şu şekilde sıralamak mümkündür²³⁴.

a) فَعَلَ b) اِنْفَعَلَ c) اِفْعَلَ d) اِفْعَالٌ e) تَفَعَّلَ f) اِفْعَلَلَ g) اِفْعَوْلٌ h) اِفْعَلَّ

1.3. LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİİLLERİN ORTAK NOKTALARI

Lâzım ve müte'addî fiiller her ne kadar mef'ûlün bih alabilme noktasında farklılık gösterse de fiil olma cihetiyle iki şeyde ortaklıklar²³⁵.

1.3.1. Fâili Ref' Etme

Fiil ister lâzım ister müte'addî olsun fâil alır. Çünkü fâilsiz bir fiil düşünülemez. كَتَبَ الطَّالِبُ. *Öğrenci çıkıyor.* نَظَرَ الْأُسْتَاذُ. *Öğretmen baktı.* كَتَبَ الطَّالِبُ. *Öğrenci ödevini yaptı.* نَصَرَ الشَّابُّ الشَّيْخَ. *Genç, ihtiyara yardım etti.* Bu örneklerde görüldüğü gibi ilk iki fiil lâzım diğer fiiller müte'addî fiil olmakla beraber her dört fiil de fâil almıştır. Ancak sadece müte'addî olan كَتَبَ ve نَصَرَ fiilleri mef'ûl almıştır.

1.3.2. Mef'ûlün bih Dışındaki Mef'ûlleri Nasb Etme

Lâzım ve müte'addî fiiller mef'ûlün bih dışındaki hal, temyîz, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün mutlak vb. mansûb öğelerini almakta ortaklıklar²³⁶.

جَاءَ خَالِدٌ إِلَى بَيْتِي يَوْمَ الْجُمُعَةِ حَزِينًا. *Halit Cuma günü üzgün bir halde evime geldi.*

أَقْبَلَ الرَّجُلُ ضَيْفَهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تَسْبِيحًا. *Adam Cuma günü misafirini sevinçle karşıladı.*

Örnek cümlelerde geçen جَاءَ fiili lâzım bir fiil, أَطْعَمَ fiili de müte'addî bir fiildir. Her iki fiil de hâl ve mef'ûlün fih yani zarf ögesini almıştır.

²³² el-Afğânî, *el-Mûcez fi kavâ'idî'l-'arabiyye*, s. 60.

²³³ İbn'un-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246.

²³⁴ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî Ebu'l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât(el-Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugavîyye)*, thk. 'Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî, Beyrut 1993, s. 812.

²³⁵ el-Es'ad, *el-Hâşiyetu'l-'asriyye*, II, 241.

²³⁶ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 35.

İKİNCİ BÖLÜM

LÂZİM ve MÜTE'ADDÎ FİİLİ BİRBİRİNE ÇEVİRME YOLLARI

Arapçada, kelimenin köküne eklemeler yapılarak birçok yeni kalıplar elde edilebilir. Her ne kadar el-Birgivî (ö. h. 981) Arapçada 41 kalıbın varlığını kabul etse de meşhur olan 35 fiil kalıbı vardır²³⁷. Bazı fiil kalıplarının ifade ettiği değişmez manâları varsa da bu tümü için geçerli değildir. Nitekim أَفْعَلَّ kalıbı ile فَعُل kalıbı hep lâzım fiillerde kullanılırken, أَفْتَعَال kalıbı mutâva'atta yaygın olarak kullanılmış, اسْتَفْعَلَّ kalıbı ise, hem lâzım hem müte'addî olarak kullanılmıştır²³⁸.

Lâzım ve müte'addî fiilleri birbirine çevirirken, müte'addîlikte ya da lâzım fiil anlamında kullanılan kalıplar kullanılır. Ancak lâzım fiili إِفْعَال veya تَفْعِيل kalıbına nakille müte'addî fiile çevirmemiz, bu kalıpların sadece müte'addîlikte kullanıldığı anlamına gelmez. Zira her kalıbın ifade ettiği çeşitli anlamlar vardır²³⁹.

Müte'addîlik genelde fiile sonradan kazandırılan bir vasıf olduğundan dolayı lâzım fiil müte'addî fiile nazaran asıl sayılır. Çünkü müte'addî fiillere baktığımız zaman bunların genelde lâzım fiilden elde edildiğini görüyoruz. Ayrıca sadece müte'addîlikte kullanılan herhangi bir fiil kalıbı yokken, sülâsî fiillerdeki فَعُل kalıbı, إِفْعَلَّ kalıbı vb. sadece lâzım fiillerde kullanılır. Bundan dolayı bu çalışmada önce lâzım fiilin müte'addî fiile dönüştürülmesini ele alacağız.

2.1. LÂZİM FİİLİ MÜTE'ADDÎ FİİLE ÇEVİRME YOLLARI

Lâzım fiili müte'addî fiile dönüştürmekten kastımız fiile en az bir mef'ûl kazandırmaktır. Bu lâzım fiilleri müte'addî yapmakla gerçekleştiği gibi müte'addî fiillere ikinci veya üçüncü mef'ûl kazandırmakla da gerçekleşmektedir²⁴⁰.

²³⁷ el-Birgivî, *Kifâyetu'l-muntehî*, s. 27.

²³⁸ İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246.

²³⁹ Fiil kalıpların ifade ettiği anlamlar hakkında geniş bilgi için bk. Radiyyuddîn, *Şerhu's-Şâfiye*, ss. 80-114; Mahmud el-Hasan, *Kadâya'l-luzûmi ve't-ta'addî*, ss. 33-87; Sevinç, *Arap Dilinde Masdarlar*, ss. 92-95.

²⁴⁰ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 138; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, I, 361.

Türkçede geçişsiz olduğu halde çeşitli eklerle geçişli yapılan fiillere “oldurgan”fiil denir²⁴¹. Meselâ uyuyor, gülüyor, ağlıyor vb. fiiller lâzım (geçişsiz) fiil iken aldığı eklerle geçişli yapılırlar. Meselâ, Beni ağlattı. Onu güldürdü. Vb.

Türkçede, geçişli fiil olduğu halde çatı ekleriyle geçişlilik derecesi arttırılan fiillere “ettirgen fiil” denir²⁴². Meselâ, “*Kitabı yazdım.*”cümlesinde yazma fiili geçişli fiil olup bir mef’ûl almıştır. Ancak “*Ali’ye kitabı yazdırdım.*” cümlesinde ise fiil başkasına yaptırıldığından geçişlilik derecesi artarak iki mef’ûl almıştır.

Fiillerin üçten fazla ek alarak geçişlilik derecelerinin arttırılması mümkündür. Mesela, “öldürdüm” fiili tek mef’ûl alan geçişli bir fiildir. Öldürttüm ise bu fiilin iki mef’ûl almış halidir. Öldürttürdüm fiili ise üç nesne almış halidir. Ancak bunlar nazarî ölçülerden öteye geçmez ve kullanımları yoktur²⁴³.

Müte’addî yapma yollarını nakil, harfî cer ziyadesi, harfî cerin hazfedilmesi ve tazmîn olmak üzere dört başlık altında sıralayabiliriz.

2.1.1. Nakil

Nakille müte’addî yapma, bir fiili müte’addîlik ifade eden kalıplardan birine çevirerek geçişliliğini artırıp en az bir mef’ûl kazandırmaktır. Nakil, çeşitli bablara yapılabilir. Ancak sadece sülâsî fiiller nakille müte’addî yapılabilir²⁴⁴. Ayrıca her sülâsî mücerred fiil, ziyadeli babların tümüne nakledilemez. Hangi fiilin hangi kalıba nakledileceği semâîdir²⁴⁵.

Lâzım bir fiili nakille müte’addî yapmak, el-Mubberred’e göre semâîdir²⁴⁶. Sibeveyh’e göre lâzım fiillerin müte’addî yapılması kıyâsî, müte’addî fiillere ikinci mef’ûl kazandırılması ise semâîdir. Cumhûra göre bütün fiillerin nakille müte’addî yapılması kıyâsîdir²⁴⁷. İki mef’ûl alan fiilleri üçüncü mef’ûle nakille

²⁴¹ Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 279.

²⁴² Bilgegil, *ae.*, s. 279; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 555.

²⁴³ Korkmaz, *ae.*, s. 566.

²⁴⁴ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 37.

²⁴⁵ Radiyyuddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, I, 84.

²⁴⁶ el-Mubberred, *el-Muktadab*, IV, 178.

²⁴⁷ Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem’ul-hevâmi’ şerhu Cem’i’l-cevâmi’*, nşr. Muhammed Bedruddîn en-Nesâî, *Menşûrâtü’r-Rızâ*, Kum 2000, II, 81.

müte'addî yapmak, fiiller arasında sadece عَلِمَ ve رَأَى fiillerine has bir durum olduğu hususunda görüş birliği vardır²⁴⁸.

a) اِئْفَاعِلْ Babına Nakil

Lâzım fiiller اِئْفَاعِلْ babına nakille müte'addî yapılabilir. Meselâ, أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ. *Güzelliklerinizi yok ettiniz*²⁴⁹.

Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi yarattı. Allah, أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا. *Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi yeniden çıkaracaktır*²⁵⁰.

Bir mef'ûl alan müte'addî fiiller de اِئْفَاعِلْ babına nakille ikinci mef'ûle müte'addî yapılabilir²⁵¹. Meselâ, أَلْبَسْتُ زَيْدًا ثَوْبًا. *Zeyd'e elbise giydirdim.* Bu örnekte fiil olan أَلْبَسْتُ kelimesinin aslı olan لَبَسَ fiili, mef'ûl alan müte'addî bir fiildir. Bazen bilinenin aksine müte'addî fiiller اِئْفَاعِلْ babına nakille lâzım fiil olur²⁵². Meselâ, أَكَبَّ عَلَيَّ. *Ali yüzüstü düştü.* كَبَّتُ عَلَيَّ. *Ali yüzüstü attım.* cümlesinde sülâsî fiil olan كَبَّ fiili müte'addî fiil iken, اِئْفَاعِلْ babına nakille lâzım fiil olmuştur. Fakat bu durum sınırlı sayıdadır.

b) تَفْعِيلْ Babına Nakil

Bu nakil, sülâsî fiili تَفْعِيلْ babına çevirmekle yapılmaktadır.

Muhakkak ki nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir²⁵³. قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا.

Bu ayette geçen زَكَّاهَا fiili, sülâsî ve lâzım bir fiil olan (زَكَ - يزكو) fiilinin تَفْعِيلْ babına nakledilmesiyle müte'addî olup mef'ûl alan bir fiildir.

c) مُفَاعَلَةٌ Babına Nakil

مُفَاعَلَةٌ babı müte'addîlikle beraber muşâreket de ifade eder.

Zeyd ile oturdum. جَالَسْتُ زَيْدًا. Zeyd oturdu. جَلَسَ زَيْدٌ.

Onunla yürüdüm. مَشَيْتُهُ. Zeyd yürüdü. مَشَى زَيْدٌ.

d) اِسْتِفْعَالْ Babına Nakil

اِسْتِفْعَالْ babına nakil, müte'addîlik dışında talep, vicdân (bir şeyi bir hal üzere bulmak) için olabilmektedir. Meselâ, أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ. *Allah'tan af dilerim.* (talep/istek)

²⁴⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, IV, 2093; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 117.

²⁴⁹ el-Ahkaf, 46/20.

²⁵⁰ Nuh, 71/17-18.

²⁵¹ İbnu'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246.

²⁵² es-Suyûtî, *Hemu'l-hevâmi*, II, 81; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, s. 2093.

²⁵³ eş-Şems, 91/9.

. استَحْسَنْتُ زَيْدًا Zeyd'i güzel buldum. (vicdân/bulma) Bazen bir mef'ûl alan fiiller de استِنْفَعَال babına nakledilmek suretiyle iki mef'ûl alabilmektedir²⁵⁴.

e) فَعَلُ يَفْعُلُ Babına Nakil

Lâzım fiil, fâilin mef'ûle fiili yapmada galib geldiğini ifade için يَفْعُلُ-فَعَلُ kalıbına nakille müte'addî fiil olur²⁵⁵. Meselâ, كَرَمْتُ زَيْدًا أَي غَلَبْتُهُ فِي الْكَرَمِ. Zeyd'i cömertlikte geçtim.

2.2.2. Harf-i Cerin Eklenmesi

Harf-i cer eklemekle lâzım fiili müte'addî fiile çevirmek, sülâsî ve rubâî fiillerin bütün kalıplarında yapılabilir²⁵⁶.

مَرَرْتُ بِخَالِدٍ Halit ile karşılaştım. (Sülâsî fiil)

عَتَّيْرَ الْمُشْتَرِي عَلَى الْعَيْبِ Müşteri malın kusurunu fark etti. (Rubâî fiil)

إِنطَلَقْتُ بِصَدِيقِي. Dostumla yürüdüm. (Ziyadeli fiil)

Ancak hangi fiilin hangi harf-i cer ile müte'addî yapılacağı semâîdir. Bunlarda kıyasa yer yoktur²⁵⁷. Zira her harf-i cerin kendisine hâs manâsı vardır. Ayrıca her harf-i cerin fiili müte'addî yapıp yapmadığı tartışmalıdır. Meselâ فِي harfi bir fiille geldiği zaman dâhil olduğu ismin, mef'ûlün bih ya da mef'ûlün fih olduğu hususu tartışmalıdır²⁵⁸.

Harf-i cerler bazen birbirinin yerine kullanılır. Meselâ, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ. "Allah'ın kullarının ondan içtiği bir kaynak suyudur." ayetinde بِهَا yerine مِنْ denilerek ب harfi yerine م harfi kullanılmıştır. Cer harfinin dâhil olduğu isim mecrûr olur. Fakat mecrûr isim, harf-i cer vasıtası ile mahallen mansûb olarak mef'ûlün bih gayr-i sarîh olur²⁵⁹. Harf-i cer ile fiilin müte'addî yapılması lâzım fiillere has bir durum değildir. Zira müte'addî fiillere de harf-i cer ile ikinci bir mef'ûl kazandırılabilir²⁶⁰. Meselâ, كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ بِالْقَلَمِ. "Kalemle mektubu yazdım." cümlesinde كَتَبَ fiili, الرِّسَالَةَ kelimesini mef'ûl olarak almış, ikinci mef'ûl olan الْقَلَمُ ise harf-i cer ile mef'ûl olmuştur.

²⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 117.

²⁵⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebîr*, s. 119; Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ'*, s. 207.

²⁵⁶ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 38.

²⁵⁷ ed-Dahdâh, *Kâmûsu'l-ceyb*, s. 281.

²⁵⁸ el-Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, s. 141.

²⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Luma'* s. 82.

²⁶⁰ İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246.

2.2.3. Harf-i Cerin Hazfi

Harf-i cerin hazfedilmesiyle, gayr-i sarîh olan mef'ûller sarîh mef'ûl gibi mansûb olur²⁶¹. Meselâ, “أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ” *Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz*^{262?}” ayetinde geçen عجل fiili lâzım bir fiildir. Mef'ûlü ancak cer harfi ile alabilir. Ancak mef'ûl olan أَمْرَ رَبِّكُمْ kelimesinde bulunan عن harf-i ceri atılmış gayr-i sarîh mef'ûl, sarîh mef'ûl gibi mansûb okunarak fiil müte'addî olmuştur. Ayetin takdiri, “عَنْ أَمْرِ رَبِّكُمْ” şeklindedir²⁶³. ez-Zeccâc (ö. h. 311) harf-i cerin hazfedildiği yerleri zarf saymış ise de bu görüş reddedilmiştir²⁶⁴.

Harf-i cer lâzım fiillerin mef'ûllerinden hazfedildiği gibi müte'addî fiillerin ikinci mef'ûllerinden de hazfedilir²⁶⁵. Meselâ, “كَلْتُ الْمُشْتَرِي مَالَهُ” *Müşterinin aldıklarını tarttım.*” cümlesinin aslı كَلْتُ لِلْمُشْتَرِي مَالَهُ şeklinde harf-i cerli idi. Harf-i cer atılarak fiile ikinci bir mef'ûl kazandırılmıştır.

Harf-i cer'in hazfedilmesine “nez'u'l-hâfid” denir²⁶⁶. Bunun da birtakım sebepleri ve şartları bulunmaktadır²⁶⁷. Şartları kısaca şunlardır:

a) Delil veya Karinenin Bulunması.	(الْقَرِينَةُ)
b) Karışıklığa Sebep Olmaması.	(أَمْنُ النَّاسِ)
c) Arap Dilinde Çokça Kullanılıyor Olması.	(كَثْرَةُ الْإِسْتِعْمَالِ)
d) Kelimede Harf-i Cerden Dolayı Dile Ağırlık Olması.	(الثِقَلَةُ)

Harf-i cerlerin hazfedilmesinin sebepleri de kısaca şunlardır:

a) Kelimede Tahfîf.	(التَّخْفِيفُ)
b) Az Sözle Çok Anlamlar İfade Etmek.	(الِيجَازُ وَالْإِخْتِصَارُ)
c) Cümlede Anlam Pekişmesi.	(المُبَالَغَةُ)

Cumhûr âlimleri, cer harfinin kıyasî olarak hazfedilmesini أَنْ ve اَنَّ ye özel bir durum olarak görmüşlerdir²⁶⁸. Ancak buna كَي harfinin de eklenmesi

²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, s. 16. İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 246; İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb*, II, 118; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 171.

²⁶² el-A'râf, 7/150.

²⁶³ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 141.

²⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 118.

²⁶⁵ İbnu'n-Nâzim, *ae.*, s. 247.

²⁶⁶ el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğat*, s. 188; el-Afğânî, *el-Mûcez fî kavâ'idi'l-'Arabiyye*, s. 62.

²⁶⁷ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 384.

²⁶⁸ es-Suyûtî, *Hemu'l Hevâmi*, II, 81; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, I, 364.

mümkündür²⁶⁹. Çünkü كَي harfinin, masdariyye harfi olduğu ve başında mukadder ل harf-i cer olduğu kabul edilmiştir. Bunlar dışındaki hazifler semâîdir. أَنْ ve أَنَّ'de cer harfinin hazfedildiği örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çokça mevcuttur. Meselâ, “وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ” ayetinde geçen أَنَّ'den ب harfi atılmıştır. Ayet aslında بِأَنَّ لَهُمْ idi. Mukadder olan harf-i cer tahfîf için hazfedilmiştir. Diğer bir örnek olarak da “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ.” ayeti gösterilebilir. Bu ayetin açılımı “شَهِدَ اللَّهُ بِأَنَّهُ” şeklindedir.

el-Halîl'e (ö. h. 170) göre harf-i cer atıldıktan sonra أَنْ ve أَنَّ mahallen mecrûr olur. el-Kisâi'ye (ö. h. 189) göre ise mahallen mansûb olur²⁷⁰. Her ne kadar âlimler bu konuda ihtilaf etmiş iseler de dil iki görüşe de müsaittir ve anlam açısından fark yoktur. Çünkü harf-i cer atıldıktan sonra i'rabı lâfzî olan yerler genelde mansûb olmasına rağmen, mecrûr okunduğu da vaki olmuştur. Meselâ,

وَمَا زُرْتُ لَيْلَىٰ أَنْ تَكُونَ حَبِيبَةً ۖ إِلَيَّ وَلَا دِينَ بِهَا أَنَا طَالِبُهُ.

*Ben Leyla'yı sevgilim olması, ya da borcumu istemek için ziyaret etmedim*²⁷¹.

Örnekte görüldüğü gibi başındaki harf-i cer atılan “أَنْ” üzerine atfedilen “دين” kelimesi, aslı itibare alınarak mecrûr okunmuştur. Fakat genelde mansûb okunmasından dolayı أَنْ ve أَنَّ'nin de mahallen mansûb olduğuna hükmedilip, atıf sıfat vb. tâbilerinin mansûb okunması uygundur²⁷².

Cer harfi atıldıktan sonra da mecrûr okunan yerlerden biri de Arapların dua makamında kullandıkları meşhur لاه أبوك sözüdür. Bu söz aslında لاه أبوك idi. Çok kullanıldığından dolayı harf-i cer atılmıştır.

2.2.4. Tazmîn

“Tazmîn” kelimesi, kök olarak ضَمِنَ fiilinden olup, bu fiilin تَفْعِيل kalıbından masdarıdır. Sözlükte; “ödetmek, boynuna yükletmek, bir şeyi başka bir şeye katmak” anlamlarına gelmektedir²⁷³. Terim olarak; *bir fiile başka bir fiilin*

²⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 118; a.mlf, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 182; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, I, 362.

²⁷⁰ es-Suyûtî, *Hemu'l Hevâmi*, II, 81; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, ss. 133-134; el-Hudarî, *ae.*, II, 163.

²⁷¹ el-Hudarî, *ae.*, I, 364.

²⁷² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 118.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 2610-2613.

anlamını yükleyip o fiilin hükmünü vermektir²⁷⁴. Meselâ, “وَلَا تَعَزُّمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ.” *Sakın (iddet süresi dolmadan) nikâh kıymaya kalkışmayın*²⁷⁵.” ayetinde geçen تَعَزُّمُوا fiili lâzım bir fiil olmasına rağmen, تَعَزُّمُوا fiiline müte’addî olan “تَتَوَّأ” *niyet etmeyin.*” anlamı tazmîn edilerek, عُقْدَةَ kelimesinde amel etmesi sağlanmıştır.

Tazmîn, müte’addî fiili lâzım fiile çevirmede kullanıldığı gibi, lâzım fiili müte’addî yapmakta da kullanılmaktadır. Tazmînin kıyasî ya da semâî olduğu konusu ihtilafli bir konudur. Ancak sahîh görüşe göre şartları yerinde olan tazmîn kıyasîdir²⁷⁶. Tazmînin yapılabilmesi için bazı şartlar vardır. Bunlar kısaca şöyledir²⁷⁷:

a) İki fiil arasında manâ itibari ile münasebet olması gerekir. Nitekim bu durum örneğimizde açıkça görülmektedir. Zira “عَزَمَ” *azmetti*” fiili “تَوَّأ” *niyet etti*” fiiline yakın bir anlam ifade etmektedir.

b) Tazmînin yapıldığını gösterecek karine olması gerekir. Bu da genelde manâsı tazmîn edilen fiille kullanılan cer harfleridir. Çünkü müte’addî olan fiilin mef’ûlüne cer harfinin gelmesine gerek yoktur. Harf-i cer’in gelmesi durumunda cümlede tazmînin varlığına delil olur.

Tazmîni diğer müte’addî yapma yollardan ayıran iki temel farklılık vardır. Birincisi tazmînin, sülâsî veya rubâî olan bütün fiillerde yapılabilesidir. İkincisi ise tazmîn ile lâzım bir fiilin bir anda birden fazla mef’ûle müte’addî yapılabilesidir²⁷⁸. Meselâ, “لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا.” *Onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar*²⁷⁹.” ayetindeki “يَأْلُونَ” fiili lâzım fiil iken, “تَقْصَنَ” fiilinin manâsı tazmîn edilerek iki mef’ûl alması sağlanmıştır²⁸⁰.

Bu bölümün birinci başlığı altında açıklamaya çalıştığımız müte’addî yapma yollarının her birisinin diğerlerinden bazı farklılıklarının bulunduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Ayrıca lâzım fiili müte’addî yapma yolları da iki

²⁷⁴ ed-Dakr, *Mu’cemu’n-nahv*, s. 108. Tazmîn hakkında genel bilgi için bk. İbrahim es-Sâmîrî, *Dirâsât fi’l-Luğât*, Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1961, ss. 169-184; Mahmûd el-Hasan, *Kadâya’l-luzûmi ve’t-ta’addî*, ss. 215-270; Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Tazmîn, Nüsha*, sy. 4, (Kış 2002), ss.133-137.

²⁷⁵ el-Bakara, 2/235.

²⁷⁶ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, II, 170; el-Aşkar, *Mu’cemu’ulûmi’l-luğât*, s. 135.

²⁷⁷ İmîl Bedî’, *ae.*, s. 132; A.mlf, *el-Mu’cemu’l-mufassal fi şevâhidi’l-luğati’l-‘arabiyye*, Beyrut 1996, s. 248.

²⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, II, 118; es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 141.

²⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/118.

²⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 615.

kısımdır. Birinci kısım “tazmîn ve harf-i cer gibi” sülâsî, rubâî, mücerred ve mezîd fiiller fark etmeksizin bütün fiillerde uygulanabilen kısımdır. İkinci kısım olan nakil ise, sadece sülâsî fiillerde yapılabilen yoldur.

Arapçada fiilleri müte’addî yaparken genelde bu yollarından biri kullanılır. Ancak birden fazla yolla müte’addî yapılabilen fiiller de mevcuttur. Meselâ رَجَعَ fiili if’âl ve tef’îl babına nakille müte’addî yapılabildiği gibi harf-i cer ile de müte’addî yapılabilmektedir. رَجَعَ بِهِ- أَرْجَعُ-رَجَعَتْ Onu çevirdi. Bu yollardan herhangi birisi ile müte’addî olmayan fiiller جَعَلَ veya صَيَّر gibi tahvîl fiillerinin yardımıyla müte’addî yapılabilir²⁸¹. Meselâ,

أَعْطَى الْغَنِيَّ الْفَقِيرَ صَدَقَةً. Zengin adam, fakire bir sadaka verdi.

جَعَلْتُ الْغَنِيَّ يُعْطِي الْفَقِيرَ صَدَقَةً. Zengine fakire sadaka verdirttim.

2.2. MÜTE’ADDÎ FİİLİ LÂZIMA DÖNÜŞTÜRME YOLLARI

Burada müte’addî fiilin lâzıma dönüştürülmesinden kasıt, fiilin geçişliliğini azaltıp onu lâzım yapmak veya lâzım hükmüne sokmaktır. Bu da tek mef’ûl alan fiillerin lâzım fiile dönüşmesi şeklinde oluşu gibi, iki veya üç mef’ûl alan fiillerde ise bir mef’ûl eksiltilmesi şeklinde olabilmektedir²⁸². Bunun da çeşitli yolları vardır:

2.2.1. Nakil

“Nakil” bir fiili ifade ettiği asıl manâ dışında, farklı anlamlar kazanması için başka fiil kalıbına çevirmektir. Müte’addî fiil, lâzım fiil kalıplarına çevrilerek lâzım fiil yapılabilir. Müte’addî fiili lâzım fiile çevirmek için genelde aşağıdaki kalıplar kullanılmaktadır²⁸³.

a) Ta’accub Kastı ile فَعَلَ Kalıbına Nakil

فَعَلَ kalıbı, sadece lâzım fiillerde kullanılır²⁸⁴. Müte’addî fiil, فَعَلَ kalıbına çevrilince lâzım fiil olur²⁸⁵. Müte’addî bir fiil olan ضَرَبَ fiilini ta’accub kastı ile فَعَلَ kalıbına çevirdiğimiz zaman, “ضَرَبَ عَلِيٌّ. Ali ne de vurucudur!” cümlesinde

²⁸¹ Mas’ad b. Suveylim, *Kavâ’idu’l-luğât*, s. 218.

²⁸² es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 138.

²⁸³ Muhaysin, *Tasrifu’l-ef’âl ve’l-esmâ’*, s. 208.

²⁸⁴ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 22.

²⁸⁵ es-Sabbân, *ae.*, II, 88; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 811.

olduğu gibi lâzım fiile dönüşür. Ancak فَعَلَ kalıbı bu durumda mazî manâsında değil, ta'accub ifade eden bir kalıba dönüşür.

b) Mutâva'at Manâsını Kazandırmak İçin اِنْفَعَلَ, اِفْتَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ Kalıplarına Nakil

Müte'addî fiil bu kalıplara nakille lâzım fiil olur. Zira اِنْفَعَلَ kalıbı sürekli, diğer kalıplar ise başka manâlara gelebilmekle beraber genelde mutâva'at manâsında kullanılır. Müte'addî fiil eğer bir mef'ûl alıyorsa mutavaatta lâzım olur. Eğer iki ve daha fazla alıyorsa mutâvaat olduğunda mef'ûl eksilir²⁸⁶. Meselâ, اِكْتَسَى عَلَيَّ ثَوْبًا. *Halit Ali'ye bir elbise giydirdi.* كَسَى خَالِدٌ عَلِيًّا ثَوْبًا. *Ali bir elbise giydi.*

2.2.2. Takdîm ve Te'hîr

Arapçada normal şartlarda âmil ma'mûlünden önce gelir. Bazen tahsis, te'kit hasır vb. anlamları ifade etmek için ma'mûl âmilin önüne geçebilir. Ancak ma'mûlün öne geçmesi, âmili zayıflatarak lâzım fiile dönüştürür²⁸⁷. Amili güçlendirmek için de ma'mûlün başına harf-i cer getirilir. Bu harf-i cere, âmili güçlendirdiğinden dolayı “lâm-ı takviye” denir²⁸⁸. Meselâ, ضَرَبْتُ زَيْدًا. *Zeyd'i dövdüm.* yerine زَيْدًا ضَرَبْتُ. *Sadece Zeyd'i dövdüm.* denildiğinde, âmili güçlendirmek için, لَزَيْدٍ ضَرَبْتُ denilebilir²⁸⁹.

Ma'mûlün takdîminden dolayı âmilin zayıfladığı yerlerden biri de bilgi-zan fiillerinin ilğâ/amelinin iptal edildiği yerlerdir. Nitekim ef'âli kulûbun mef'ûlleri takdîm edildiğinde, fiilin etkisi zayıflar ve âmilin ameli iptal edilir. Meselâ, عَلِيٌّ. *Ali ayaktadır, zannımca.* ظَنَنْتُ قائِمٌ ظَنَنْتُ fiilinin her iki mef'ûlü, âmilin önüne geçmiştir. Âmil olan ظَنَنْتُ fiili zayıfladığından her iki mef'ûlü olan عَلِيٌّ قَائِمٌ cümlesinde amel edememiş ve lâzım fiil olmuştur.

Nitekim اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ. *Eğer siz rüya tabir edebiliyorsanız*²⁹⁰.” ayetinde ki الرَّأْيُ kelimesi, âmil olan تَعْبُرُونَ fiilinin önüne geçtiğinden dolayı âmil olan

²⁸⁶ İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyye*, s. 246; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 130.

²⁸⁷ es-Sabbân, *ae.*, II, 139.

²⁸⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 782.

²⁸⁹ R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 106

²⁹⁰ Yûsuf, 12/43.

“تعبرون” fiili zayıflamış, onu güçlendirmek için ma’mûlün başına cer harfi getirilmiştir²⁹¹.

İsm-i fâil vb. şibh-i fiillerin amel etmeleri, fiillere göre zayıf olduğundan, bunların da ma’mûllerinin başına lâm-ı takviye getirilebilir²⁹². Meselâ, “فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ.” *Dilediğini mutlaka yapandır*²⁹³.” âyetindeki mubâlağalı ism-i fâil olan فَعَالٌ kelimesi müte’addî olmasına rağmen ma’mûllerinin başına harf-i cer getirilmiştir.

2.2.3. Tazmîn

Müte’addî fiilleri lâzım fiile dönüştürme yollarından biri de tazmîndir. “Tazmîn” daha önce de belirtildiği gibi bir fiile başka bir fiilin manâsını yükleyip o fiilin hükmünü vermektir²⁹⁴. Buradaki tazmînden kasıt, müte’addî bir fiile, lâzım bir fiilin manâsının yüklenerek lâzım fiil yapıldığı kısımdır. Müte’addî fiiller mef’ûlü harf-i cer olmaksızın alabilir. Ancak bazen fiil, müte’addî olduğu halde mef’ûlün başına harf-i cer getirilir. İşte böyle bir durumda tazmîn ortaya çıkar. Meselâ, “فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ.” *Artık onun emrine muhalefet edenler başlarına bir belanın gelmesinden korksunlar*²⁹⁵.” ayetinde geçen يُخَالِفُونَ fiili müte’addîdir. Mef’ûlde vasıtasız amel edebilir ve harf-i cere gerek yoktur. Ancak müte’addî olan يُخَالِفُونَ fiiline, lâzım fiil olan يَخْرُجُونَ fiilinin manâsı tazmîn edilerek fiil lâzım yapılmıştır. Bundan dolayı da mef’ûl olan أَمْرِهِ kelimesinin başına harf-i cer getirilmiştir.

---

²⁹¹ Nâsiruddîn Ebû Saîd ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Muhammed eş-Şîrazî el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyî, Beyrut 1994, s. 165.

²⁹² es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 139.

²⁹³ el-Burûc, 85/16.

²⁹⁴ es-Sabbân, *ae.*, II, 138; İmîl Bedî’, *Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 132.

²⁹⁵ en-Nûr, 24/63.

SONUÇ

Lâzım ve müte'addîlik üzerine yaptığımız bu çalışmada vardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Arap dilinde fiiller çok geniş bir alana ve çeşitliliğe sahiptir. Fiil harf sayısı, harflerin cinsi, zamanı, fâili vb. açılardan kısımlara ayrılmaktadır. Fiil kelimenin diğer iki öğeleri olan isim ve harfe nazaran eylem, zaman ve fâil ifade etmesi yönüyle daha fazla anlam taşır. Ayrıca fiile, isim ve harfte yapılamayan harf ziyadesiyle çok daha geniş anlamlar yüklenebilmektedir. Zira Arapçada değişik kalıplar ve her kalıbın ifade ettiği anlamlar bulunmaktadır. Fiil bu kalıplara nakledilmek suretiyle birçok değişik anlam ifade edebilir.

Kelimenin temel unsurlarından olan fiilin çeşitli kısımlarından biri de nesne alıp almama cihetiyle ortaya çıkan lâzım ve müte'addî kısmıdır. Müte'addî olan fiiller aslı itibarı ile cümle olan mubteda-haberi de mef'ûl olarak almaktadır. Ancak bu mubteda-haber her ne kadar ayrı iki mef'ûl sayılsa da ikisini tek mef'ûl olarak düşünmek mümkündür.

Arapçada “انفَعَلَ، افْعُوْا، افْعُوْا” gibi yalnızca lâzım fiil anlamında kullanılan fiil kalıplarının bulunması ve çoğu müte'addî fiillerin lâzım fiillerden elde edilmiş olması lâzım fiilin asıl olduğunu ortaya koymaktadır.

Lâzım fiil kalıpları lâzımlığın yanı sıra mubâlaga, mutâva'at, talep vb. anlamlar da ifade etmektedir. Müte'addî fiil kalıpları ise müte'addîliğin dışında muşâreket, teksîr, selb ve izâle, edinme vb. anlamlar ifade eder.

Arapçada lâzım ve müte'addî fiillerin birbirine dönüştürülmesi ile değişik anlamlar elde etmek kolaylaşmaktadır. Lâzım ve müte'addî fiillerin birbirine dönüştürülmesinin çeşitli yolları vardır.

Lâzım ve müte'addî fiiller nakil, harf-i cer, tazmîn vb. yollarla birbirine dönüştürülebilir. Lâzım ve müte'addî fiilleri birbirine dönüştürme yollarından olan nakil, Arap dilinde çokça karşımıza çıkmaktadır. Harf-i cer ise çok kullanılmakla beraber semâidir. Bu yollar içerisinde geniş alana sahip olan tazmîn ve harf-i cerdir. Zira tazmîn ve harf-i cer, sülâsî, rubâî bütün fiillerde kullanılabilir. Tazmînin diğer bir özelliği de hem lâzım fiili müte'addî fiile, hem de müte'addî fiili lâzım fiile çevirmede de kullanılmasıdır. Ayrıca tazmîn lâzım bir fiile aynı anda iki mef'ûl kazandırabilmektedir.

KAYNAKLAR

- ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, I-IV, 4. bs., Mısır 1966.
- _____, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, nşr. Dâru’l-Furkân, Ürdün 2005.
- el-Afgânî, Sa’îd b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mûcez fî kavâidi’l-‘Arabiyye*, Daru’l-Fikr, Beyrut 2003.
- el-Aşkar, Muhammed b. Suleyman b. ‘Abdillâh, *Mu’cemu ‘ulûmi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1995.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa’îd ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Muhammed eş-Şîrâzî, (ö. 685/1286), *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, I-II, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyi, Beyrut 1994.
- Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul ts.
- el-Binâ* (Sarf cümlesi içinde), yy., İstanbul 1979.
- el-Birgivî, Muhammed b. Pîr ‘Alî, (ö. 981/1573), *Kifâyetu’l-muntehî alâ Kifayeti’l-mubtedî*, ys. ts.
- el-Câmî, ‘Abdurrahmân b. Ahmed, (ö. 898/1492), *el-Fevâ’idu’z-Ziyâ’iyye*, İstanbul 1882.
- el-Cevherî, Ebû Nâsr, İsmail b. Hammâd, (ö. 393/987), *Tâcu’l-luga ve sihâhu’l-‘Arabiyye*, I-VII, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1998.
- el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf ‘Alî b. Muhammed, (ö. 816/1413), *Kitâbu’t-ta’rîfât*, İstanbul 1909.
- ed-Dahdâh, Antuvân, *‘Kâmûsu’l- ceyb fî lugati’n-nahvi’l-‘Arabiyyi*, nşr. Corc Mitrî ‘Abdulmesîh, Lübnan 1997.
- ed-Dakr, ‘Abdulgânî, *Mu’cemu’n-nahv*, İstanbul ts.
- Ebû Hayyân, Esiruddîn Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî el-Ceyyânî el-Endelûsî, (ö. 745/1344), *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-‘Arab*, I-III, nşr. Receb ‘Osman, Muhammed; Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1998.
- Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî, el-Kefevî, (ö. 1094/1683), *el-Külliyât (el-Mu’cem fî’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lugaviyye)*, thk. ‘Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Beyrut 1993,
- el-Enbârî, Ebu’l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muhammed, (ö. 577/1181), *Esrâru’l-‘Arabiyye*, nşr. Fahr Sâlih Kudâre, Beyrut 1995.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999.

- el-Es'ad, 'Abdulkerîm Muhammed, *el-Hâşiyetu'l-'asriyye 'alâ Şuzûruz-zeheb*, Daruşşevâf, Beyrut 1995.
- el-Fârisî, Ebû 'Alî el-Hasan b. Ahmed b. 'Abdilgaffâr, (ö. 377/987), *Kitâbu'l-izâh*, nşr. Kâzim Bahru'l-Murcân, 2. bs., Beyrut 1996.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb, (ö. 793/1415), *el-'Kâmûs'ul-muhît*, Dâru İhyâi't- Turâsi'l-'Arabiyyî, Beyrut 1985.
- el-Galâyînî, Mustafâ, (ö. 1364/1944), *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, I-III, nşr. Şerîf el-Ensârî, 10. bs., Beyrut 1966.
- el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed, (ö. 1351/1932), *Şeza'l-'arf fî fenni's-sarf*, 12. bs., Beyrut 1957.
- el-Hudarî, Muhammed b. Mustafâ b. Hasan, (ö. 1287/1873), *Hâşiyetu'l-Hudarî 'alâ İbn 'Akîl*, I-II, Kahire ts.
- el-Hulvânî Muhammed Hayr, *el- Menhel min 'ulûmi'l-'Arabiyye*, el- Mektebetu'l-'Arabiyye, Haleb 1968.
- İbn 'Akîl, Bahâ'uddîn 'Abdullâh el-Hemedânî, (ö. 769/1367), *Şerhu İbn 'Akîl*, I-II nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, ys. ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, (ö. 392/1001), *el-Luma' fi'n-nahv*, nşr. Hâmid el-Mu'min, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî, (ö. 761/1360), *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut 1966.
- _____, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire ts.
- _____, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, ys. ts.
- _____, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh, (ö. 672/1274), *el-Elfiyye fi'n-nahv ve's-sarf*, nşr. Es'ad Mahmûd Sa'îd, Cidde ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî, Beyrut 1996.

- İbnu'l-Hâcib, Cemâluddîn Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer, (ö. 646/1249), *el-Kâfiye* (Nahiv cümlesi içinde), İstanbul ts.
- İbnu'n-Nâzim, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed, (ö. 686/1287), *Şerhu Elfiyeti İbn Malik*, Daru'l-Cîl, Beyrut ts.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, (ö. 316/928), *el-Uşûl fi'n-nahv*, I-III, nşr. 'Abdulahuseyn el-Fetelî, 3. bs. Beyrut 1996.
- İbn 'Usfûr, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min el-İşbîlî, (ö. 669/1270), *el-Mumti'u'l-kebîr fi't-tasrîf*, nşr. Fahrüddîn Kabâve, Beyrut 1996.
- _____, *el-Mukarrib ve ma'ahu musulu'l-mukarrib*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş b. 'Alî, (ö. 643/1244), *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, I-VI, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb*, 2. bs., Beyrut, 1991.
- _____, *Kâmûsu'l-mustalahâti'l-luğaviyye ve'l-edebîyye*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- Korkmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Mahmûd el-Hasan, *Kadâya'l-luzûmi ve't-ta'addî fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'd-delâle*, Daru'l-Kiyvan, Dimeşk 2011.
- _____, *el-Maksûd (Mecmu'atu's-Sarf içinde)*, yy., İstanbul 1979.
- el-Meylânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm, (ö.?), *Şerhu'l-Muğnî*, İstanbul 1970.
- el-Mubberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, (ö. 285/899), *el-Muktadab*, nşr. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme, Lecnet'u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire 1994.
- Muhaysin Muhammed Sâlim, *Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut 1987.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Radiyyuddîn, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), *Şerhu'l-Kâfiye*, I-II, İstanbul 1892.
- _____, *Şerhu's-Şâfiye*, I-IV, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abduhamîd v.dğr., Beyrut 1982.

- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdilkâdir, (ö. 666/1267), *Muhtâru’s-Sihâh*, Beyrut 1967.
- es-Sabbân, Muhammed b. ‘Alî, (ö. 1206/1792), *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, I-IV, nşr. Taha ‘Abdurrahman Saîd, el-Mektebetu’t-Tevfikîyye, Kahire ts.
- es-Sâmarrâî, İbrâhîm, *Dirâsâtun fi’l-luğât*, Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1961.
- es-Sevde, Muhammed Bâsıl ‘Uyûn, *el-Mu’cemu’l-mufassal fi tasrîfi’l-ef’âli’l-arabiyyi*, nşr. Muhammed ‘Alî Baydûn, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2000.
- Sevinç, R. Resul, *Arap Dilinde Masdarlar*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- _____, “Arapçada Özne ve Nesne İle ilişkisi Bakımından Fiilin Binâsı” *Ekev Akademik Dergisi*, sy. 31, (Bahar 2007), 265-295.
- _____, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber, (ö. 180/796), *el-Kitâb*, nşr. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1988.
- es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân Celâluddîn, (ö. 911/1505), *Hem’ul-hevâmi’ şerhu Cem’i’l-cevamî’*, nşr. Muhammed Bedruddin en-Nesai, Menşûrâtu’r-Rıza, Kum 2000.
- _____, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, 2. bs., Beyrut 1991.
- eş-Şâman, Mas’ad b. Suveylim, (ö.?), *Kavâ’idu’l-luğâtî’t-Türkiyye*, ‘Abdumelik Üniversitesi Yayınları, Riyad 1994.
- eş-Şelebîn, Ebû ‘Amr b. Muhammed b. ‘Omer el-Ezdî, (ö. 654/1256), *Şerhu’l Mukaddimeti’l-cezûliyyeti’l-kebîr*, nşr. Turkî b. Sehv b. Nezzâl, 2. bs. Beyrut 1994.
- et-Taftâzânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. ‘Omer, (ö. 792/1390), *Şerhu Sa’diddîn ‘alâ Tasrîfi’z-Zencanî*, ys. ts.
- et-Tehânevî, Muhammed ‘Alî b. ‘Alî, (ö. 1158/1745), *Keşşâfu istilâhâti’l-funûn*, I-IV, İstanbul 1984.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998.
- ‘Udayme, Muhammed ‘Abdulhâlik, *el-Muğni fi tasrîfi’l-ef’âl*, 3.bs. Kahire 1955.

- el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn, (ö. 616/1219), *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ' ve'l-i'râb*, I-II, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Beyrut 1995.
- _____, *Mesâilu'l-hilâfiyye fî'n-nahv*, nşr. Muhammed Hayr el-Hulvânî, Beyrut 1992.
- Yüksel, Ahmet, "Arap Dilinde Tazmîn" *Nüsha*, sy. 4, (Kış 2002), ss. 133-138.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî ez-Zebîdî, (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-'Kâmûs*, et-Turâsi'l-'Arabiyyi, Vizaretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', Kuveyt 1965.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân, (ö. 340/951), *el-Cumel fî'n-nahv*, Beyrut 1984.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. 'Omer, (ö. 538/1144), *Esâsu'l-belâğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- _____, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, I-IV, Beyrut ts.
- _____, *el-Mufassal fî 'ilmi'l-luğa*, Muhammed 'İzzuddîn es-Sa'îdî, Beyrut 1990.
- ez-Zencânî, 'İzzuddîn 'Abdulvehhâb b. İbrâhîm, (ö. 655/1257), *Tasrîfu'z-Zencânî (Sarf cümlesi içinde)*, İstanbul 1979.

ÖZET

Arapçada müttekellim ve muhâtab arasındaki iletişimi sağlayan cümle, kelimelerden oluşur. Kelime, harflerden oluşan ve manâ ifade eden sözcüktür. Kelime ifade ettiği anlamlara bağlı olarak isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.

Kelimenin üç kısmından biri olan fiil, çeşitli açılardan kısımlara ayrılır. Bu kısımlardan biri de mef'ûlün bih alıp almamasına bağlı olarak ortaya çıkan lâzım ve müte'addî fiil kısımlarıdır.

Lâzım fiil, mef'ûle etki etmeyen fiillerdir. Müte'addî fiil ise, mef'ûle etki eden fiildir.

Müte'addî fiillerin tümü aynı sayıda mef'ûl almamaktadır. Müte'addî fiil de aldığı mef'ûl sayısına göre bir mef'ûl alan fiiller, iki mef'ûl alan fiiller üç mef'ûl alan fiiller olmak üzere üç kısma ayrılır. Lâzım fiil ise, sürekli lâzım, bazen lâzım bazen müte'addî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Lâzım ve müte'addî fiiller, ifade zenginliği için birtakım kurallar dâhilinde birbirine dönüştürülebilir. Böylece daha akıcı ve üslup açısından daha zengin ifade tarzları elde edilebilir.

ABSTRACT

In Arabic, the sentence providing the communication between the speaker and the receiver consists of words. Word is an expression which consists of letters and has a meaning. It is divided into three parts as noun, verb and adverb, depending on the meaning it conveys.

Verb, one of three parts of word, is divided into some parts in some respects. Of these parts are intransitive and transitive verbs depending on the fact that whether the verb is followed by an object or not.

Intransitive verb are the parts which have no effect on the object. Transitive verbs, however, are those which have effect on the object.

All the transitive verbs are not followed by the same number of objects. Depending on the quantity of the objects, transitive verbs are also divided into three parts as the transitive followed by one object, the transitive followed by two objects and the transitive followed by three objects. Intransitive verb is divided into two parts as continuous intransitive, occasionally intransitive and occasionally transitive.

Intransitive and transitive verbs, on account of richness in expression, can be transformed into one another through certain rules. Thus, more fluent and rich stylistic expressions can be formed.

ÖZ GEÇMİŞ

1981 tarihinde Diyarbakır-Bismil’de doğdu. İlkokulu, Batman Bağlar İlkokulu’nda bitirdikten sonra adı geçen okulda açık öğretim ile ortaokulu bitirdi. 2001 yılında Gaziantep Ömer Özmimar İmam Hatip Lisesi’nden mezun oldu. 2002 yılında vatani görevini ifâ etti. 2004 yılında Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı’ndan mezun oldu. 2006 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tamamlama Programını bitirdi.

2007 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2009 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan İhtisas Kursu’nu kazanarak Rize Yusuf Karali Eğitim Merkez’ine kursiyer olarak katıldı. Görevi esnasında 2011 tarihinde Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Evli ve iki çocuk babası olan Selman Yeşil, halen aynı fakültede çalışmaktadır.